

TÜRÜK

2022, Yıl/Year: 10, Sayı/Issue: 30, ISSN: 2147-8872

TÜRÜK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi
TURUK International Language, Literature and Folklore Researches Journal

Geliş Tarihi / *Date of Received: 18.08.2022*

Kabul Tarihi / *Date of Accepted: 05.09.2022*

Sayfa / *Page: 61-91*

Research Article / Araştırma Makalesi

Yazar / *Writer:*

 Dr. Öğr. Üyesi Elvina ER

Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri
ve Edebiyatları Bölümü
eler@cumhuriyet.edu.tr

SSCB DEVLETİ MİLLİYETLER PRENSİBİNİN KIRIM TATAR TÜRKLERİNE YÖNELİK UYGULAMALARI VE KIRIM TATAR TÜRKÇESİ ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

Öz

SSCB, kuruluş yıllarından başlayarak yayılcılık siyaseti tatbik etmesi sonucu, II. Dünya Savaşı'ndan sonra topraklarının genişliği bakımından dünyanın en büyük ve çok uluslu devleti hâline gelmiştir. Çok uluslu devletlerin devamlığı için milliyetler prensibi kavramı ve sistemi, bazı düşünürler ve yöneticilerce kaçınılmaz görülmüştür. Bu fikri düstur edinen SSCB, idaresi altında bulunan diğer topluluklara milliyetler prensibini uygulamıştır. Sosyalizm ideolojisi çerçevesinde V. İ. Lenin tarafından geliştirilen bu prensibin gerçek amacı, azınlık durumundaki milliyet ve toplulukları önce sindirmek sonra da asimile etmektir.

SSCB'deki milliyetler prensibinin uygulamalarında Kırım'ın ayrı bir yeri vardır. Stratejik olarak büyük öneme ve değere sahip olan bu bölgenin yerli halkı Kırım Tatar Türkleri, SSCB milliyetler prensibi uygulamalarının en sert yüzünü görmüştür. 70 yıl boyunca etkili şekilde devam eden söz konusu uygulamalar neticesinde Kırım Tatar Türklerinin millî ve temel kültürel unsurları büyük zarara uğramıştır. Bu çalışmamızda SSCB milliyetler prensibinin Kırım Tatar Türklerine yönelik yasal düzenlemeleri ve eğitim-öğretim alanındaki uygulamaları ele alınmış, bu uygulamaların özellikle dil üzerindeki olumsuz etkileri araştırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kırım Tatar Türkleri, Kırım Tatar Türkçesi, milliyetler prensibi, dil değiştirme, iki dillilik.

THE IMPLEMENTATION THE USSR STATE NATIONALITIES PRINCIPLE ON THE CRIMEAN TATARS AND ITS EFFECTS ON THE CRIMEAN TATAR LANGUAGE

Abstract

USSR, as a result of the governments' implementation of expansionism policy starting from the foundation years, after Second World War, became the largest and multi-national state in the world in terms of the extent of its territory. For the continuity of multinational states, the concept and system of the principle of nationalities was seen as inevitable by some thinkers and administrators. Adopting this idea as a principle, the USSR implemented the principle of nationalities to other communities under its administration. The real purpose of this principle, developed by V. I. Lenin within the framework of the ideology of socialism, is to suppress and then assimilate minority nationalities and communities.

Crimea has a special place in the implementation of the principle of nationalities in the USSR. The Crimean Tatars, the indigenous people of this region, which has great strategic importance and value, saw the harshest face of the USSR nationalities principle implimentation. In consequence of those implimentation, which continued effectively for 70 years, the national and basic cultural elements of the Crimean Tatars suffered a great loss. In this study, the legal regulations of the USSR nationalities principle for the Crimean Tatars and its implimentation in the field of education were discussed, and the negative effects of these implimentation, especially on the language, were investigated.

Keywords: Crimean Tatars, Crimean Tatar Language, Nationalities Principle, language changing, bilingualism.

1. Giriş

Avrupa'da farklı topluluklarda millî bilincin uyanması ve millet farkındalığının artması sonucu XIX. yüzyılda teşekkül eden *milliyetler prensibi* (*principe des nationalités*) her milliyetin ayrı, bağımsız bir devlet kurma veya istediği devlete bağlanma hakkıdır (Meray 1948: 114). Bu prensip, çok milliyetli devletler içinde farklı millî unsurların yan yana yaşamasıyla ortaya çıkan millî ve sosyal sorunlar ve bu sorunlara çözüm yollarının aranması gereğinden teşekkül etmiştir. İlkeleri adalet, özgürlük üzerine geliştirilen bu prensip doğrultusunda Avrupa başta olmak üzere bütün dünyada hâkim milliyetin boyunduruğunda bulunan ve millî anlamda ezilen azınlık milliyetler bu baskıya karşı ayaklanarak özgürlükleri için mücadele etmeye başlamıştır. Ancak çok geçmeden bu millî mücadelelerde her milletin amacının ve çıkarlarının farklı olduğu gerçeği ortaya çıkmıştır. Bu durum farklı milliyetlerin çıkarlarının çakışmasına sebep olmuştur (Fal'koviç 2001: 452). Bu nedenle XX. yüzyılın başına gelindiğinde milliyetler prensibi, millî bağımsızlık mücadelesinden bir baskı ve sömürge siyasetine dönüşmüş, güçlü milliyetlerin diğer milliyetlerle

toplulukları millî unsurlar üzerinde yoğunlaşan baskıları temize çıkarmak için kullanılan ırkçı görüşlerin ve emperyalist amaçların gizli perdesi olarak kullanılmaya başlanmıştır (Meray 1947: 295-296). Bu yeni dönemde güçlü ve çok uluslu devlet liderleri tarafından geliştirilen *milliyetler prensibi teorileri* doğrultusunda çeşitli bahanelerle hâkim millî unsur, azınlık unsura veya unsurlara karşı ayırıcılık yaparak dilini ve dinini veya ideolojisini kabul ettirmeye çalışmış, kendini haklı çıkaracak çeşitli kanun ve uygulamalarla onlara eşit haklar vermemiştir.

XX. yüzyılda bu yaklaşımla milliyetler prensibinin uygulandığı devletlerin başında Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) gelmektedir. 1922 yılında sosyalist ideolojinin ilkeleriyle kurulmuş SSCB ırk, din, dil, kültür bakımında *yüzden fazla farklı milliyet ve topluluğu* (Boldırev 1974: 41) içinde barındıran birleşik federal bir devlettir. Bu federal devlet 1926 yılında yapılan ilk nüfus sayımına göre 147.000.000 nüfusuyla (Boldırev 1974: 5) hukuken yerel yönetimlerini örgütleme hakkına sahip 15 federe cumhuriyet ve 20 özerk cumhuriyetten ibaretti. SSCB nüfusunun en baskın millî unsurunu Slavlar (Ruslar, Ukraynalılar, Beyaz Ruslar) oluşturmuştur. Bu devlette hâkim Slavlardan sonra nüfus kalabalığı açısından ikinci önemli millî unsur, Türk boylarıdır.

SSCB milliyetler prensibinin kurucusu, Rus Marksist-Leninist ideolojisinin ve bu devletin kurucu lideri Vladimir İlyiç Lenin (1870-1924)'dir. XX. yüzyılın başında Rusya'da yaşanan ihtilâller, millî karışıklıklar ama en önemlisi çok milliyetli devlette sosyalist hâkimiyeti tesis etme ve bu dev devleti elinde tutabilme arzusu Lenin'i SSCB milliyetler prensibi teorisini üretmeye mecbur kılmıştır. Lenin'in (1969: 257) SSCB'de sosyalizmi tesis etmede genel sorunun en önemli ve vazgeçilmez yanını oluşturan milliyetler prensibi, *eşitlik (milliyetlerin ve dillerin eşitliği), milliyetlerin kendi kaderini tayin etme hakkı ve bölgesel özerklik* olmak üzere 3 temel ilkedden oluşmuştur (Lenin 1973: 113-150). Lenin, ilk bakışta özgürlük veren bu ilkeler perdesi arkasında Rusya idaresindeki bütün milliyet ve toplulukların kültürel asimilasyonunu hedeflemiştir. Bu kültürel asimilasyonla çeşitli milliyetler zamanla geçmişlerini, kültürlerini ve dillerini unutacak ve Lenin'in tasarladığı Rusça konuşan yeni sosyalist Sovyet toplumu oluşacaktır. SSCB dönemi boyunca Lenin ve onun takipçileri olan diğer Sovyet yöneticileri, yeni sosyalist Sovyet toplumu oluşturmak amacı doğrultusunda (Lenin 1969: 257) milliyetlerin her türlü millî gelişmeleriyle mücadele etmişlerdir.

SSCB milliyetler prensibi, daha çok, Ruslar dışında en kalabalık millî unsur olması nedeniyle tehlikeli görülen Türk boylarına uygulanmasıyla tanınmıştır. Rusya idaresindeki Türk boyları içinde millî bilincin uyanması bakımından Kırım Tatar Türkleri önemli yer işgal etmiştir. Bu dönemde Kırım Yarımadası, stratejik konumu ve Rusya'daki Türk milliyetçi fikir ve hareketlerin en önemli merkezlerinden olması nedeniyle milliyetler prensibi uygulamalarının merkezine dönüşmüştür. Kırım'da bu prensibin ağır yasal düzenlemeleri ve eğitim-öğretim alanındaki uygulamalarını incelemek Kırım Tatar Türklerinin bugünlere hangi şartlar altında geldiklerini anlayabilmek için önemlidir.

1.1. Milliyetler Prensibi Öncesi Tarihî Süreç

Gelişmiş Türk-İslâm medeniyetinin kültür ve ekonomisi üzerine kurulmuş ve kalabalık Müslüman-Türk nüfusuyla bilinen Kırım Hanlığı, 1783 yılında Çarlık Rusyası tarafından ilhak edilmiş ve bu tarihten sonra Rus sömürge siyasetinin bütün ağırlığıyla uygulandığı yer hâline

gelmiştir (Er 2020: 123). Rus çarı ve yerli yöneticiler tarafından kültürel, dinî, ekonomik baskı ile yürütülen (Vozgrin 1992: 305) bu siyasetin asıl maksadı Kırım topraklarını Rus yurduna dönüştürmektir. Rus yöneticileri bu maksadı gerçekleştirmek için Kırım Tatar Türklerini göçe mecbur ederek Kırım'daki sayılarını mümkün olduğunca azaltmaya ve kültürel miraslarını yok etmeye çalışmıştır.

XX. yüzyılın başına gelindiğinde Kırım, çeşitli ideolojik grupların hâkimiyet çekişmelerinin kol gezdiği, iç savaşların yıpratıldığı ve yokluğun yaşandığı bir yer görünümündedir. Yurdun asıl sahipleri kendi topraklarında azınlık hâline gelmişler, ekonomik, sosyal ve kültürel alanlarda geri kalmışlardır¹. Bu durumda halkın büyük çoğunluğu yarımada'nın güneyinde dağlık, ziraat için elverişsiz bölgelerde yaşayan fakir köylülerden ibarettir. Şehirlerde yaşayan az sayıdaki nüfus ise küçük tüccarlar, işçiler ve aydın tabakadan oluşmuştur (Neyenkirhen 1914: 287-288).

Bütün olumsuzluklara rağmen, XIX. yüzyılın ortalarından itibaren bu halk arasında millî bilinç farkındalığı yayılmaya başlamıştır. Kırım Tatar Türkleri arasında millî bilinç farkındalığı fikir adamı İsmail Bey Gaspiralı (1851-1914) öncülüğünde gelişmeye başlamış ve zamanla millî harekete dönüşmüştür. Boyutları gittikçe genişleyen Kırım Tatar Türk millî hareketi XX. yüzyılın başında Kırım'da ve yurt dışında yer altı teşkilatlar olarak faaliyet gösteren *Yaş Tatarlar* (Genç Tatarlar), *Vatan Cemiyeti*, *Kırım Talebe Cemiyeti* gibi gruplarla temsil edilmiştir. Cemiyetler, Çarlık rejiminin baskıları nedeniyle, faaliyetini gizli yürüterek Rusların zulmüne karşı mücadele etmiş ve Kırım Tatar Türklerinin ana vatanlarında özgürce millî benliklerini geliştirmeleri için büyük çaba göstermiştir (Kırımlı 1996: 87, 190, 201).

1917 yılındaki Şubat İhtilâli'nde (23 Şubat/8 Mart) Çarlık Rusya rejiminin devrilmesiyle Kırım Tatar Türk millî hareketi serbest faaliyet imkânı bulmuş ve çok geçmeden 25 Mart'ta Akmeşcit şehrinde Bütün Kırım Müslümanları Vekilleri Kurultayı toplanmıştır. Bu kurultayda Numan Çelebi Cihan (1885-1918) başkanlığında Kırım Tatar Türklerinin siyasi, sosyal, eğitim, kültürel ve dinî alanlarındaki işlerini yürütmeyi üstlendiğini ilan eden Geçici Kırım Müslüman Yürütme Komitesi seçilmiştir (Zarubin 2013: 17-18). Rusya'da ve yurt dışında faaliyet gösteren diğer milliyetçi gruplarla irtibat hâlinde bulunan ve çoğunlukla nasyonal demokratlardan oluşan komitenin işi çok zordu. Çalışmalarını zorlaştıran durum bir taraftan Çarlık Rus sömürgecinin ortaya çıkardığı ekonomik ve kültürel yıpranma, diğer taraftan yeni Rus sömürgesi tehlikesi idi. Komite birinci sorunu o dönemde demokratik fikirleri cahil halka aşılama ile çözmeye çalışmıştır. Ancak muhafazakâr kesimlerin bu duruma olumsuz etkileri büyük engel teşkil etmiştir. İkinci sorunu ise komite, Ruslara karşı temkinli davranarak ve onlarla zıtlasmadan çözmeye çalışmıştır (Yelagin 1992: 75, 79-81).

Komitenin o dönemde Kırım'daki siyasi gelişmelere yaklaşımını temmuz ayında haftalık Rusça yayımlanmaya başlayan *Golos tatar* (Tatarların Sesi) gazetesinde görmek mümkündür. Bu gazetenin sayfalarında yer alan ifadelerden Kırım Tatar Türk millî hareketi mensuplarının, Rus İhtilâli'nin Kırım Tatar Türklerine mutluluk getireceğine ve ancak bu ihtilâl sayesinde bütün Müslüman Türklerinin kültürel anlamda gelişebileceğine inandıkları görülmektedir. Ayrıca gazetenin ilk sayısında açıklanan komitenin siyasi programına göre bu dönemdeki amaçları arasında

¹ Kırım Tatar Türklerinin XX. yüzyıldaki durumlarıyla ilgili ayrıca bk. İslamov 1985: 21-22.

Rusya'nın Federatif Demokratik Cumhuriyeti olarak kurulması, Kırım'da Kırım Tatar Türkleri adına siyasi bağımsızlığı istememesi ancak başka milliyetlerin hâkimiyetini de kabul etmemesi ve millî benliklerinin özgürce gelişmeleri için *millî kültürel özerklik* talep etmeleri olmuştur (Golos tatar 1917: 1).

Bu gelişmeler içinde 1917 yılının temmuz ayında Kırım Tatar Türk millî hareketi siyasi parti olarak teşkilatlandırılmıştır. Çoğunlukla Geçici Kırım Müslüman Yürütme Komitesi üyeleri tarafından oluşan bu siyasi partinin resmî adı *Milliy Fırka* (Millî Fırka) olmuştur (Zarubin 2013: 20). *Millî Fırka*, Kırım'da Kırım Tatar Türk millî hareketini zaman zaman resmî ya da gizli bir teşkilat olarak sürgüne kadar temsil etmiştir.

Kırım Tatar Türkleri Bolşeviklerle² zıtlaşmak istemeseler de hiç bir zaman kendi millî çıkarlarını göz ardı etmemişlerdir. Her ne kadar Kırım Tatar Türk millî hareketi, halkı adına ilk zamanlarda resmîyette sadece *millî kültürel özerklik* talep etmişse de Bolşevik hükûmetinin 2 (15) Kasım 1917 tarihinde yayımladığı *Dekloratsiya prav narodov Rossiye* (Rusya Halklarının Hakları Beyannamesi)'deki³ *özgürlük, eşitlik* sloganı ve *milliyetlerin kendi kaderini tayin hakkı*'ndan yararlanarak kurultay toplamış ve bir buçuk ay sonra 26 Aralık 1917 tarihinde bağımsız Kırım Demokratik Cumhuriyetini ilan etmiştir (Vozgrin 2014/II: 917). Bağımsızlıklarını ilan eden Kırım Tatar Türkleri bundan sonra millî özgürlüklerini kendi devletlerinde yaşamak istediklerini, Kırım'ın yerli halkı olarak yarımada'nın diğer milliyetlerle birlikte saygı ve barış içinde bulunacaklarını bütün dünyaya duyurmuştur (Çelebi Cihan 2012: 77). Ancak sosyalizmin Müslüman dünyasına yayılması bakımından önemli stratejik yeri olan Kırım Yarımadası'nın Rusya'dan ayrılması bu ideoloji tarafından da Rusların millî çıkarları açısından da olumlu karşılanamazdı. Bu nedenle Bolşevikler, ilan ettikleri *özgürlük ve milliyetlerin kendi kaderini tayin hakkı*'na rağmen, bir ay geçmeden 14 Ocak 1918 tarihinde Kırım'ı işgal etmiş ve Kırım Demokratik Cumhuriyetini ortadan kaldırmışlardır. Kırım Tatar Türk millî hareketi ise yer altına çekilmek zorunda kalmıştır. Böylece, Bolşeviklerin Kırım'da sorunu çözmeye yönelik ilk planı başarısız olmuştur (Yelagin 1992: 105).

Bolşeviklerin Kırım'daki hâkimiyeti ancak birkaç ay devam edebilmiştir. Kırım, Bolşeviklerden sonra Çarlık taraftarı Ruslar ile Yahudiler ve Almanlar gibi çeşitli etnik ve ideolojik grupların çekiştiği bir arenaya dönüşmüştür. Bu güçler ancak kısa aralıklarla yarımada hâkimiyetlerini kurmayı başarmıştır. Bolşevikler ise bu topraklarda ancak 1921 yılında kalıcı olmuştur⁴. Kırım'da Sovyet hâkimiyetinin tesis edilmesiyle birlikte yeni hükûmetin içinde Kırım Yarımadası'nın statüsü üzerine tartışmalar başlamıştır. Merkezî yönetimde Kırım'ı Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti (RSFSC) ya da Ukrayna Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti (SSC)'nin idaresine dâhil etme teklifleri ileri sürülmüştür. Bu teklifler dışında yeni hükûmetin içinde Kırım'ı bütün Rusya'nın tedavi olacağı ve tatil yapacağı bir bölgeye dönüştürme projesi de mevcuttur. Kırım Tatar Türkleri ise tam millî özerklik talep etmiştir (Zarubin 2013: 179).

Kırım Yarımadası'nın resmî statüsünün henüz kesinleşmediği bu yeni dönemin başında Bolşevikler, Kırım Tatar Türklerinin hatta bütün Müslümanların güvenlerini kazanmak ve taraflarına çekmek amacıyla basında bu bölgedeki milliyetler siyasetlerinin yönünü açıklayan pek

² Bolşevik (< Rus. Большевик): Çoğunluk yanlısı, Lenin yanlısı.

³ Bunun için bk. Dekreti Sovetskoy Vlasti 1957/I: 39-41.

⁴ Geniş bilgi için bk. Kırımlı 2002: 460.

çok yazı yayımlamıştır⁵. Bu tür yazılardan biri Rusya’da yaşayan çeşitli milliyetlerin yaşamını, Sovyet hükûmetinin kararlamalarını, Milliyetlerden Sorumlu Halk Komiserliğinin (Narkomnats)⁶ faaliyetlerini ve milliyetler siyasetinin en önemli konuları üzerine bir dizi makale yayımlayan *Jizn’ natsional’nostey* (Milliyetlerin Hayatı) adlı gazetede basılan *Kırım’daki Siyasetimiz* adlı yazıdır. Bu yazıda çok milliyetli bir bölge olan Kırım’da Sovyet rejiminin tesisinin ancak burada yaşayan tüm emekçilerin ihtiyaçlarına en yoğun ilgi gösterilmesiyle olabileceği vurgulanmış ve Kırım Tatar Türklerinin bu bölgenin *korennoy narod* (yerli halk)ı olduğu kabul edilerek artık bir sömürgeleştirme nesnesi olmak istemeyen ve Türkiye’yle, Akdeniz’deki diğer Müslüman ülkelerle çok yakın ilişki içinde olan Kırım Tatar Türklerinin çıkarlarının unutulduğu itiraf edilmiştir. Ayrıca bu yazıda Kırım’ın bir Rus eyaleti olmadığı, Kırım Tatar Türkleri çıkarlarının Kırım’daki Sovyet hükûmetinin birincil çıkarları olduğu, Kırım Tatar Türklerinin Türkiye ve bütün Müslüman dünyasıyla yakın ilişki içinde bulunmalarından dolayı Kırım’daki millî sorun meselesinin uluslararası önem taşıdığı ve Sovyet hükûmetinin Kırım Tatar Türkleri fakirleri, çalışan entelektüellerini tatmin edecek doğru milliyetler siyaseti olmadan Müslüman dünyasının emekçi kitlelerinin sempatisini kazanmanın imkânsız olduğu açıkça belirtilmiştir (Verner 1921, <http://www.ndkt.org/nasha-politika-v-krymu.html>) [Erişim: 13.03.2022].

2. SSCB Milliyetler Prensibinin Kırım Tatar Türklerine Yönelik Uygulamaları

2.1. Yasal Düzenlemeler

2.1.1. 1920-1930’lu yıllar

Kırım’ın resmî statüsünün ve Kırım Tatar Türklerinin bu bölgenin çok milliyetli yapısı içindeki öneminin tartışıldığı bu ortam içerisinde 18 Ekim’de (1921) Tüm Rusya Merkez Yürütme Komitesi⁷ ve Halk Komiserleri Konseyi’nin⁸ yayımladığı kararnameyle Kırım Yarımadası’nın resmî statüsü belirlenmiştir. Bu kararnameyle Kırım Yarımadası’nın sınırları içinde RSFSR’ye bağlı Kırım Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti’nin (Kırım MSSC) kurulduğu ilan edilmiştir (Dekret VTSİK i SNK ot 18.10.1921, 1944: 901-903). 10 Kasım’da (1921) ise Kırım MSSC’nin ilk anayasası kabul edilmiştir. Bu anayasayla Kırım’da yaşayan bütün milliyetlerin eşitliği ve özgürce gelişme hakkı teyit edilmiş, daha önce var olan bütün kısıtlamaların ortadan kaldırıldığı ve Kırım MSSC’nin devlet dilinin Kırım Tatar Türkçesi ve Rusça olduğu ilan edilmiştir. Ancak bu ilk anayasada o zamana kadar Kırım Tatar Türkleri için Bolşeviklerin çeşitli yazılarda ve sözlü sunumlarında dile getirdikleri *yerli halk* tabiri kullanılmamış, Kırım Tatar Türk millî özerkliğinin olduğuna dair bir açıklama verilmemiştir (Paşçenya 2006: 61-63). Bolşevikler Kırım’ın SSCB dâhilindeki bu ilk özerkliğine sözde millî mahiyet vermiş gibi görünseler de resmîyette bu özerklik bölgesel bir özellik taşımıştır. Sovyet yönetiminin Kırım MSSC’ye bölgesel özerklik vermesinin gerekçesi, o dönemde yarımada nüfusunda Rusların ağırlıkta olmasıdır (Kırım mnogonatsional’ny

⁵ Bunun için bk. Ursu 1999: 15.

⁶ Narkomnats (< Rus. Наркомнат): 1917-1924 yılları arasında Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti’nde milliyetler siyasetini yürütmekle yükümlü kurumdur.

⁷ Tüm Rusya Merkez Yürütme Komitesi (< Rus. Всероссийский Центральный Исполнительный Комитет [ВЦИК]): Bu kurum 1917-1937 yılları arasında RSFSR’de devlet gücünün en yüksek yasama, yürütme ve denetleme organı olmuştur.

⁸ Halk Komiserleri Konseyi (< Rus. Совет Народных Комиссаров РСФСР [Совнарком]): SSCB’de en yüksek hükûmet organıdır.

1988: 64)⁹. Yeni hükûmetin Kırım Tatar Türkçesini ikinci devlet dili olarak kabul etmesi ise güven kazanma ve kendi taraflarına çekme siyasi taktiğinin bir çeşit resmî kanıtıdır.

Bu siyaset doğrultusunda Bolşevikler düzenledikleri çeşitli kongre ve toplantılarda Kırım Tatar Türklerinin bu bölgenin yaşamının her alanında öncelikli olduğunu ilan ederek SSCB içindeki millî cumhuriyetlerin ve bölgelerin kendi yerli millî kadroları ile yönetilmesi anlamına gelen *korenizatsiyanın* (yerlileşme) (Bahturina 2019, <https://history.jes.su/s207987840001234-6-1> [Erişim: 15.12.2021]) gereğini vurgulamaya başlamışlardır. Bunun üzerine Kırım'da 1921 yılından itibaren *yerlileşme* ya da bu bölgenin şartlarına uygun *tatarizatsiya* (Tatarlaşma) olarak adlandırılan siyaset uygulanmaya başlamıştır.

Sovyet hükûmetinin resmî açıklamalarına göre, 1920'li yıllar boyunca Kırım'da yürürlüğe konacak olan *Tatarlaşma* siyasetinin uygulanması şu şekilde olacaktır: Her düzeydeki yerel yönetimler ile çeşitli kurum ve kuruluşlarda Kırım Tatar Türklerinin ve diğer azınlıkların personel kadrosu oluşturulacak, millî bölgeler ağı ve köy konseyleri oluşturulacak, birinci ve ikinci seviyelerde millî okullar ağı oluşturulacak, Kırım Tatar Türklerinin büyük sanayiye ve tıbbî hizmet sektörüne katılımı sağlanacak, büro işleri Kırım Tatar Türkçesine çevrilecek, Kırım Tatar Türklerinin Komünist Partisinin sosyal ve politik örgütlerine girmesi teşvik edilecek (Paşçenya 2006: 12-13).

Bu uygulamalar çerçevesinde öncelikle yarımada'nın idari yapısı yeniden düzenlenmiştir. Kırım'da yaşayan bütün büyük etnik grupların toplu olarak yaşadıkları yerleşim sınırları içinde millî bölgeler ve köy konseylerinin kurulmasına karar verilmiştir. Bu karar doğrultusunda 1921 yılında 7 ilçenin¹⁰ ve 20 nahiyeden 5'inin (Aluşta, Bahçesaray, Karasubazar, Sudak, Yalta) Kırım Tatar Türklerinden oluşacağı belirlenmiştir¹¹.

Tatarlaşma siyaseti kapsamında ikinci ve en önemli aşama Kırım Bölgesel Parti Komitesi içinde *Müslüman Şubesi* (daha sonraları adı *Tatar Şubesi* olarak değiştirilmiştir) adında özel bir alt bölümün kurulması olmuştur. Bütün büyük şehirlerde şubeleri bulunan bu birimin önemli faaliyetleri sosyalist içerikli literatürün Kırım Tatar Türkçesiyle yayımlanması, öğretmenlerin ve kadınların sosyalizm ideolojisi doğrultusunda yetiştirilmesi ve siyasi kursların düzenlenmesi olmuştur. Ayrıca bu dönemde devlet makamlarında Kırım Tatar Türklerine görevler verilmiş, ana dilde birinci ve ikinci seviyelerde okullar ve yüksekokullar açılması kararlaştırılmıştır. Ancak bu döneme ait parti raporları ve çeşitli belgelerden bu planların ve uygulamaların tam olarak yerine getirilmediği görülmektedir. Mesela en önemli maddelerden biri olan Kırım Tatar Türk temsilcilerinin Komsomol ve Komünist partiye katılımının, Sovyet yetkililerine güvensizlik sebebiyle çok yavaş olduğu görülmektedir: 1921'de 192 kişi (% 3,2), 1923'te 119 kişi (% 4,5), 1926'da 509 kişi (% 7,8), 1929'da 929 kişi (% 9,3), 1932'de 3300 kişi (% 14,8) parti üyesi olmuştur (Hayali 2017, <http://human.snauka.ru/2017/05/23818> [Erişim: 12.02.2022]).

⁹ 1921 yılındaki nüfus sayımına göre Kırım'da toplam 719.531 kişilik nüfusun içinde %42,2'si Rus, %26'sı (196.715 kişi) Kırım Tatar Türkleri, %9,5'i Ukrayın, %6,9'u Yahudi, %5,9'u Alman, %3,4'ü Yunan, %1,7'si Ermeni, %1,5'i Bulgar, %0,9'u Leh ve diğerleri mevcuttu (Zarubin 2013: 179).

¹⁰ Bu yedi ilçe şunlardır: Canköy, Kezlev (Yevpatoriya), Kerç, Akıyar (Sivastopol'), Akmesic (Simferopol'), Kefe (Feodosiya), Yalta.

¹¹ 1930'larda Kırım'ın idari düzenlenmesi tekrar gözden geçirilmiş ve 20 bölge oluşturulmuştur. Bu bölgelerden 6'sı Kırım Tatar Türk (Foti-Sals, Bahçesaray, Balaklava, Yalta, Aluşta ve Sudak), 2'si Alman (Büyük-Onlar ve Telmanov), 2'si Yahudi (Freidorf ve Larindorf) ve 1'i - Ukrayın (İçki) sayılmıştır (Malaya Sovetskaya Ensiklopediya 1937: 1012).

Sovyet hükûmetinin resmî açıklamalarına göre *Tatarlaşma* siyasetinin en önemli maddesi Kırım Tatar Türklerinin devlet makamlarına katılımının sağlanmasıdır. Ancak bu alanda da geri kalmıştır. 1927’de Kırım Merkez Yürütme Komitesinde Kırım Tatar Türkleri % 34,7; Ruslar %34,7; Yahudiler % 8; Almanlar % 2,7 ve Ukraynalılar % 6,7 oranıyla temsil edilmiştir. Halk Komiserliği ve eğitim-öğretim kurumlarında da benzer bir tablo gözlemlenmektedir. Halk Eğitimi Komiserliğindeki 19 çalışandan 6’sı Rus, 4’ü Kırım Tatar Türkü, 4’ü Yahudi ve 2’si Ukraynalı olmuştur (Korolyov 2011: 192). Bu dönem Kırım parti teşkilatında büro işlerinin Kırım Tatar Türkçesine aktarılması süreci de uzman personelin ve yazı makinelerin yokluğu sebebiyle yavaş ilerlemiştir. 1927’de parti teşkilatındaki büro işlerinin Kırım Tatar Türkçesiyle yapılması sadece Kırım Tatar Türk bölümlerinde uygulanmıştır. 145 Kırım Tatar Türk Köy Konseyinin sadece 55’inde büro işleri Kırım Tatar Türkçesiyle yürütülmüştür. Bu işlem 55 köy konseyinin 37’sinde tamamen, 18’inde kısmen gerçekleşmiştir (Hayali 2017, <http://human.snauka.ru/2017/05/23818> [Erişim: 12.02.2022]).

Yerleşme siyasetinin bir uygulaması da Türk topluluklarının Arap alfabesinden Latin alfabesine geçişini gerçekleştirmiştir (Bahturina 2019, <https://history.jes.su/s207987840001234-6-1> [Erişim: 15.12.2021]). Kırım’da Arap alfabesinin reforme edilmesiyle ilgili ilk faaliyet 1924 yılında *Yeni Alfabe Komitesi*’nin oluşturulmasıdır. Ancak Kırım Sovyet hükûmetinin alfabe reformu konusuna sıcak bakmaması yüzünden çalışmalar fiilen başlamamıştır. Kırım’da yeni alfabe alanında ilk ciddi çalışma 1926 yılında başlasa da Latin alfabesine geçişin siyasi ve ideolojik açıdan önemsenmesi ancak 1927 yılının sonralarına doğru olmuştur. Bu tarihten sonra yeni alfabe propagandasını güçlendirmek amacıyla pek çok literatür yayımlanmış, alfabe değişikliğinin ilmî ve ideolojik önemini tartışan konferanslar düzenlenmiştir. 1928 yılı içinde Kırım Tatar Türkçesiyle eğitim veren okullar, yüksekokullar ve üniversitelerde Latin alfabesine geçilmiş (Vasilyev 2016: 216-223) ve *Yeni elifbe şarkta inkılap demektir* sloganıyla siyaset, ideolojik propaganda, edebiyat, eğitim alanında pek çok kitap ve süreli yayın yayımlanmaya başlanmıştır.

1920’li yıllarda Kırım MSSC hükûmetinde çoğunlukta bulunan Rusların Kırım Tatar Türklerinin lehine çalışma yapmak istemeyişlerinden ve çok maliyet isteyen bu işler için Merkezî Sovyet Hükûmetinin maddî desteğinin sağlanamayışından kaynaklanan başarısız *Tatarlaşma* siyaseti, 1930’lu yıllarda Merkezî Sovyet Hükûmetinin sıkı kontrolü altına alınmıştır. Bu dönemde Kırım Tatar Türk ve diğer millî azınlıkların atanacağı devlet görevleri Merkezî Sovyet Hükûmeti tarafından belirlenmiş ve yazı işlerinin Kırım Tatar Türkçesine çevrilmesi için ek kararname çıkarılmıştır. Bu uygulamalar neticesinde Kırım MSSC’nin Halk Komiserliği Konseyi’nde 1931’de Rusların elindeki görev sayısı 10 iken 1932’de 5’e düşürülmüş, Kırım Tatar Türklerinin sayısı ise 5’ten 12’ye yükseltilmiştir (Paşçenya 2006: 14).

Tatarlaşma siyaseti her ne kadar Kırım’ın yerli kadrolarla yönetilmesi gibi görünse de bu siyasetin asıl amacı Kırım Tatar Türk aydınlar vasıtasıyla Sovyet idari kadroları yaratarak halka yaklaşmak olmuştur (Vozgrin 2014/III: 428). Aydın tabakası bu dönemde yasaklanmış olan *Milli Fırka* partisinin eski üyeleri tarafından temsil edilmiştir (Zarubin 2013: 178). Bolşevikler, *Tatarlaşma* siyasetini gerçekleştirmek için halk üzerinde büyük etkiye sahip aydınlardan yararlanmıştır. Aydınlar Bolşeviklere temkinli davransalar da *Tatarlaşma* uygulamalarını yoğun

katılımla desteklemişlerdir. Bolşevikler ise bu aydınları gizli muhbirler aracılığıyla yakından izleyip onları bölmeye ve zayıflatmaya çalışmıştır (Ursu 1999: 18-19).

1930'ların ortasına kadar uygulanan siyaset, milyonlarca Müslüman Türk nüfusu karşısında hâlâ zayıf bir durumda olduğundan, Kırım Tatar Türklerinin ve diğer millî azınlıkların sempatisini kazanmak için en ılımlı biçimde gerçekleşmiştir. Bolşevikler bir taraftan ılımlı siyaset izler görünürken öte taraftan Kırım Tatar Türklerine siyasi aidiyet vermeyerek ve sosyalist ideolojiyi bir derece benimseterek gerçek amaçlarına ulaşmışlardır. Ancak söz konusu uygulamaların oluşturduğu doğal ortamda Kırım Tatar Türklerinin eğitim düzeyleri yükselmiş, Kırım tarihi, etnografisi vd. alanlarda pek çok bilimsel araştırma yapılmış, farklı seviyelerde kültür ve eğitim kurumları açılmıştır. Bütün bu gelişmeler Kırım Tatar Türklerinde çok yönlü bir canlanma ve gelişme sürecini başlatarak millî bilincin canlanması için önemli katkılar sağlamıştır.

2.1.2. Stalin dönemi (1930-1950'li yıllar)

Sovyet hükûmetinin uyguladığı ılıman milliyetler siyasetinin verdiği sonuçlar neticesinde bu dönemde Kırım'da, bütün SSCB'de olduğu gibi, totaliter rejimle Stalin'in yorumladığı Lenin'in milliyetler prensibi uygulamalarına geçilmiştir. Bu uygulamalar doğrultusunda ilk önce Kırım'da Lenin'in milliyetler prensibi teorisinin gerçekleştirilmesinde en büyük engel sayılan her türlü *millî gelişme* ile mücadele edilmiş, daha sonra ise Kırım Tatar Türklerinin etnik varlıkları yok edilmeye çalışılmıştır.

Bu anlamdaki uygulamaların büyük bir kısmı 1936 yılında Sovyetler Birliği Komünist Partisi Merkez Komitesi Politik Bürosunun¹² aldığı *O merah, ograjdayussih SSSR ot proniknoveniya şpionskih, terrorističeskih i diversionnih elementov* (SSCB'yi Casusluk, Terörist ve Sabotaj Unsurlarının Sızmasına Karşı Korumaya Yönelik Tedbirler Üzerine)¹³ başlıklı karar doğrultusunda hayata geçirilmiştir¹⁴. Bu karara bağlı olarak 1937-1938 yıllarında NKVD¹⁵, birinci dönemin zor şartlarında Kırım Tatar Türklerinin kültürel kalkınması için çabalayan milliyetçi aydınları hedef alarak pek çok operasyon gerçekleşmiştir. Bu dönemde Kırımlı aydınlar antisovyet eylemlerde buldukları gerekçesiyle zararlı unsurlar ilan edilerek kurşuna dizilmiş ya da çalışma kamplarının ağır şartlarında hayatlarını kaybetmiştir (Ursu 1999: 46).

Yeni uygulamaların Kırım'daki yansıması, 1937 yılında Kırım MSSC'nin ikinci anayasasının ilan edilmesiyle olmuştur. Birinci anayasadan farklı olarak bu yeni anayasada Kırım'da yaşayan milliyetlerin özgürce gelişmesiyle, Kırım Tatar Türklerinin ve dillerinin statüsüyle ilgili hiç bir bilgi verilmemiştir. Bu anayasada Kırım Tatar Türkleriyle ilgili kayıt sadece *X. Arma, Bayrak ve Başkent* bölümünde Kırım MSSC'nin arma ve bayrağındaki yazıların Kırım Tatar Türkçesi ve Rusça olduğu

¹² Sovyetler Birliği Komünist Partisi Merkez Komitesi Politik Bürosu (< Rus. Политбюро ЦК КПСС): SSCB hükûmeti içerisinde siyasetten sorumlu en üst yetkili kurumdur.

¹³ Postanovleniye Politbüro TSK VKP(b) 9 Marta 1936 g., 2003: 115-118.

¹⁴ Bu karardaki tedbirler SSCB'de biriken ve bir kısmı kapitalist devletlere ajanlık yapan siyasi suçluların takip edilerek idam edilmesi ya da uzun süreli tutukluluk cezasına çarptırılması, devlet sınırlarının sağlamaştırılması ile ilgili sınırda biriken zararlı siyasi unsurları ülkenin içine göç ettirilmesi, SSCB sınırlarında yer alan millî azınlıkların okulların sayısının düşürülmesi ve okulların teftiş edilerek zararlı unsurlardan temizlenmesi, SSCB sınırlarında bulunan çeşitli millî organizasyonları yabancı, ajan ve antisovyet zararlı unsurlarından temizlenmesi şeklinde belirlenmiştir.

¹⁵ NKVD (< Rus. НКВД [Народный комиссариат внутренних дел]): İçişleri Halk Komiserliğidir. Bu kurum SSCB'de 1934-1943 yılları arasında suçla mücadele, kamu düzeninin korunması, devlet güvenliği, yurt içi ve yurt dışı istihparat gibi görevleri yürütmüştür.

şeklinde (Konstitutsiya KASSR 1937: 33). Bu yasal düzenlemelerden sonra Kırım Tatar Türklerinin tarihlerini öğrenmelerini engellemek ve sadece Sovyet hükûmetinin yazdığı yeni tarihi ve ideolojik kaynakları okuyarak yetişmelerini sağlamak amacıyla 1938 yılında Latin alfabesinden Kiril alfabesine geçilmiştir. Yeni uygulamalarla, totaliter rejimin yoğun Sovyetleştirme ve Ruslaştırma siyasetine geçilmiştir. Devlet siyasetinden çıkarılan *Tatarlaşma* ise Kırım'da doğal bir süreç olarak, milliyetçi aydın tabakadan mahrum, *Büyük Vatanseverlik Savaşı*'na (1941-1945) kadar devam etmiştir (Ursu 1999: 42-43).

1941 yılının Haziran ayında SSCB'de *Büyük Vatanseverlik Savaşı* başlamış, Kırım, aynı yılın ekim ayından 1944 yılının Mayıs başlarına kadar Alman ordusunun işgali altında kalmıştır. Bu işgalde binlerce Kırım Tatar Türkü komünist olmaları sebebiyle Almanlar tarafından öldürülmüş, binlercesi ağır işlerde çalıştırılmak üzere Almanya'ya götürülmüştür. Sovyet gerillalarıyla işbirliği bahanesiyle 105 Kırım Tatar Türk köyü ateşe verilmiştir (Kurtseitov 2017: 223-224). 13 Nisan 1944 tarihinde SSCB İçişleri Halk Komiserliği (NKVD)'nin, Savunma Halk Komiserliği (NKGB)¹⁶ ile birlikte aldığı *Kırım MSSC Topraklarının Antisovyet Unsurlarından Temizlenmesi Üzerine* adlı kararname marifetiyle Kırım MSSC'nin yerli yönetimlerine, millî aidiyet belirtilmeden, Kızıl Ordu Kırım bölgesinde ilerlerken, kurtarılan topraklardaki casus, ajan, Alman ve Rumen istihbaratçı ve istihbarat teşkilatlarının, vatan hainleri ve suç ortaklarının, antisovyet örgüt üyeleri ve çetelerin, işgalcilere yardım eden diğer antisovyet unsurların temizlenmesi emredilmiştir (Broşevan vd. 1994: 121-122). 9 Mayıs 1944 tarihinde Kırım Yarımadası SSCB'nin eline geçmiş ve bu topraklarda Sovyet yönetim sistemi tekrar yürürlüğe girmiştir. İki gün sonra 11 Mayıs'ta SSCB Devlet Savunma Komitesi, 13 Nisan kararname istinaden, Stalin imzalı *O kırımских татарар* (Kırım Tatarları Hakkında) adlı kararnameyi çıkarmıştır. Bu kararnameyle Kırım Tatar Türk erkeklerin Sovyet ordusuna yoğun biçimde katılmalarına, yararlıklar göstermelerine¹⁷ ve savaş esnasında verdikleri kayıplara rağmen *Büyük Vatanseverlik Savaşı*'nda birçok Kırım Tatar Türkünün vatanına ihanet ettiği, Kırım'ı savunan Kızıl Ordu birliklerinden kaçıp düşmanın tarafına geçtiği, Alman birliklerine katıldığı, Sovyet gerillalarına karşı savaşarak onları acımasızca öldürdüğü, Alman işgalcilerle bir olup Sovyet vatandaşlarını zorla sınır dışı ettiği ve Sovyet halkının kitlesel imhasını organize etmede Almanlara yardımcı olduğu, ajanlık yaptığı vd. gerekçelerle 1 Haziran'a kadar Özbekistan'a *kalıcı ikamet* için sürgün edileceği beyan edilmiştir (Postanovleniye GKO no 5859cc ot 11.05.44)¹⁸. Bu kararname doğrultusunda kararda belirlenen 1 Haziran tarihinden 12 gün önce 18-20 Mayıs günleri arasında Kırım'dan resmî kayıtlara göre 191.014 Kırım Tatar Türkü sürgün edilmiştir. Ancak bu rakam, Sovyet döneminde yapılan nüfus sayımlarında Türk boylarıyla ilgili istatistiklerde olduğu gibi gerçekten çok uzaktır. Sürgün edilen Kırım Tatar Türklerinin gerçeğe yakın sayıları sürgün yerlerinde Kırım Tatar Türk Millî Hareketi liderlerinin organizasyonu ile gerçekleşen gizli sayımlar neticesinde ortaya çıkarılmıştır. Bu tespitlere göre sürgüne gönderilenlerin gerçek sayısı 423.100 kişidir (Kurtseyitov 2017: 225). Bu sürgünde ve sonrasında resmî istatistiklere göre Kırım Tatar Türklerinin nüfusun %20-25'i, Kırım Tatar Türk Millî

¹⁶ SSCB Savunma Halk Komiserliği (< Rus. Народный комиссариат государственной безопасности СССР [НКГБ]: Bu kurum ajanlar, antisovyet unsurlar, terörle mücadele ve yurt içi ve yurt dışı istihbarattan sorumlu olmuştur.

¹⁷ Bunun için bk. Kurtseitov 2015.

¹⁸ https://ru.wikisource.org/wiki/Постановление_ГКО_№_5859_от_11.05.44 [Erişim: 12.03.2022].

Hareketinin yaptığı sayıma göre ise %46,2'si açlık, hastalıklar, sürgün esnasında ve sonrasında kötü hayat koşulları sebebiyle hayatını kaybetmiştir (Bekirova 2004: 36).

Kırım Tatar Türkleri SSCB'nin gelişmemiş kuzey bölgelerine ve Orta Asya'ya sürgün edilmiştir: Özbekistan'ın 7 farklı bölgenin 62 mntıkasına (Taşkent'e 56.362 kişi, Semerkant'a 31.540 kişi, Andican'a 19.630 kişi, Fergana'ya 16.039 kişi, Nemengan'a 13.804 kişi, Kaşkaderya'ya 10.171 kişi, Buhara'ya 3.983 kişi) toplam 151.529 kişi; RSFSC'nin Mari SSC'ne 9.177 kişi, Başkurt SSC'ne 284 kişi, Gorkiy bölgesine 2.376 kişi, Molotov bölgesine 10.002 kişi, Sverdlov bölgesine 3.591 kişi, Kostroma bölgesine 6.338 kişi, İvanov bölgesine 548 kişi; Kazakistan SSC'ne ise 5.000 kişi (Guryev bölgesine 4.383 kişi) (Hayali 2004: 63-64). Bu bölgelerde sanayi, ziraat ve inşaat sektöründeki ağır işlerde çalıştırılmak üzere yerleştirilen Kırım Tatar Türklerine *spetspereselenets* (özel yerleşim sakini) sıfatı verilmiştir. SSCB'de cezalandırılmış nüfusunun özel bir kategorisi sayılan özel yerleşim sakinleri hukukî olarak tutuklu sayılmamış ancak fiilen bu duruma yakın olarak çok kısıtlı haklara sahip olmuştur (Berdinskih vd. 2015: 18). Özel yerleşim sakinlerinin hakları 8 Ocak 1945 tarihli Halk Komiserliği Konseyinin *O pravovom položenii spetspereselenets* (Özel Yerleşim Sakinlerinin Hukukî Durumları Hakkında) çıkarttığı kararname ile belirlenmiştir. Bu kararnameye göre çalışabilecek her bir özel yerleşim sakini sosyal açıdan faydalı işlerle meşgul olmak zorundaydı. Bu kural doğrultusunda yerel Emekçi Temsilcilerinin NKVD ile anlaşarak tarımda, sanayi işletmelerinde, şantiyelerde ve ekonomik kooperatif örgütlerinde özel yerleşim sakinlerinin istihdamını örgütlemesi gerekirdi. Bu durumda özel yerleşim sakinleri, kendileri için düzenlenen ve NKVD komutanlık karargâhının tüm emirlerine uymak zorundaydılar ve yerleşim yerini terk etme hakları yoktu¹⁹. Sürgündeki Kırım Tatar Türkleri bu kısıtlı haklarla çocuk, kadın, erkek demeden 12 yıl boyunca sıkı askerî denetim altında sadece hükûmetin belirlediği ağır işlerde çalışmak zorunda bırakılmıştır.

Ayrıca, kültürel gelişmeyi sağlayacak ortamdaki mahrum kalan Kırım Tatar Türklerinin devlet çapında etnik varlıklarını yok etmeye yönelik şu uygulamalar başlatılmıştır: *Kırımkiye tatarı* (Kırım Tatar Türkleri) etnonimi Sovyet milliyetler listesinden, nüfus sayımlarından ve etnografik literatürden kaldırılmış²⁰, basında Kırım Tatar Türklerinden bahsedilmesi yasaklanmış, Kırım Tatar Türkleriyle ilgili tüm bilimsel araştırmalar engellenmiştir (Kurtseitov 2015: 86). *İstenmeyen* ve *tehlikeli* siyasi unsur olarak ilan edilen Kırım Tatar Türklerinden *temizlenen* Kırım'a 1944 yılının ağustos-ekim aylarında, Rus ve Ukraynalı göçmenler yerleştirilmiştir. Bu göçmenlere aile başına para yardımı, vergilerden muafiyet, nakliye, muayene gibi devlet imkânlarıyla pek çok kolaylıklar sağlanmış, sürgün edilenlerin evleri ve arazileri bunların hesaplarına aktarılmıştır²¹ (O pereselenii kolhoznikov v rayonu Krıma, 12 avgusta 1944 g.)²²

Sovyet hükûmetinin bu uygulamalarından sonra Kırım Yarımadası rakipsiz şekilde sadece Rus yurdu olacaktır. Bu durumu kalıcı olmasını sağlamak ve Kırım Tatar Türklerinin Kırım'daki

¹⁹ <https://www.alexanderyakovlev.org/fond/issues-doc/1022606> [Erişim: 25.02.2022].

²⁰ Bu tarihten sonra SSCB devletinin resmî dilinde *Kırım Tatarları* yerine sadece *Tatarlar* ya da *daha önce Kırım'da yaşayan Tatarlar* adlandırmaları kullanılmıştır.

²¹ Kırım'ın Slav göçmenlerle doldurulması 1944 yılından 1954 yılına kadar devam etmiş ve toplam 4 dalga (1944-1954, 1954-1963, 1963-1975, 1975-1985) şeklinde gerçekleşmiştir (Zwager 1996: 13; Abduvaliyeva Er 2013: 98).

²² <http://krym.rusarchives.ru/dokumenty/postanovlenie-gosudarstvennogo-komiteta-oborony-sssr-o-pereselenii-kolhoznikov-v-rayony> [Erişim: 18.02.2021].

izlerini tamamen silmek uğruna 1945 yılında Kırım MSSC'yi Rusya Federasyonunun vilâyetine dönüştürülmüş, 1944-1948 yılları arasında devlet kararlarıyla bütün Kırım Tatar Türkçesi mıntika (rayon), mıntika merkezleri, köy ve diğer yer adlarının %90'ı Rusça adlarla değiştirilmiş, 1952 yılından sonra Kırım'ın bir Rus toprağı olduğunu anlatan tarih kitapları yazılmıştır (Bekirova 2004: 45). Bu uygulamalar dışında Kırım'da büyük bir kısmı Lenin ilkeleri doğrultusunda oluşturulan 560 köy kütüphanesi, okuma salonu, 861 okul kütüphanesi, 112 önemli özel kitap koleksiyonu, kültür merkezlerine ve millî müzelere bağlı kütüphaneler yakılarak imha edilmiştir (Dagcı 2008: 53).

2.1.3. Stalin Sonrası Dönem (1954-1991 arası)

Bu yeni dönemde SSCB'de totaliter rejim ve milliyetler prensibinin uygulamaları yumuşamıştır. Yeni SSCB hükûmeti, Stalin milliyetler siyasetinin yanlış olduğunu kabul ederek 1954-1956 yılları arasında özel yerleşim rejiminin kısıtlamalarını kademeli olarak kaldırmış ve ardından 1956-1957 yıllarında, sürgün edilen toplumların büyük bir kısmının vatanlarına geri dönmelerine ve eski özerk cumhuriyetlerini oluşturarak orada yaşamalarına izin vermiştir (Nekriç 1978: 111-112)²³.

Kırım Tatar Türkleri için özel yerleşim rejimi 28 Nisan 1956 tarihli SSCB Yüksek Sovyeti Başkanlığı kararı ile kaldırılmıştır. Bu kararname ile Kırım Tatar Türkleri üzerindeki katı askerî rejim ve denetleme kaldırılmış olsa da ana vatanlarına dönme yasağı devam etmiştir (Ukaz Prezidiuma Verhovnogo Soveta SSSR "O snyatii ograniçeniy po spetsposeleniyu s krımskih tatar, balkartsev, turok – grajdan SSSR, kur dov, hemşilov i çlenov ih semey, vıselennih v period Velikoy Oteçestvennoy voynı", 28 aprelya 1956 g.: 3).

SSCB'de milliyetler prensibi uygulamalarının yumuşaması üzerine millî hareketin yeniden canlanması için uygun ortam oluşmuş ve Kırım Tatar Türklerinin millî mücadelelerini tekrar sürdürmelerinin yolu açılmıştır (Guboglo vd. 1992: 100). Bu ortamda eski parti çalışanları, gaziler, yazarlar, Sovyet gerilla hareketinin komiserleri, bölge ve şehir komitelerinin eski sekreterlerinden oluşan yeni millî hareketin üyeleri komünist sıfatıyla SSCB'nin yüksek yönetim organlarına toplu ve şahsî yazılı başvurular yapmaya başlamışlardır. Kırimlı aydınlar bu yazılı başvurularla bir taraftan Kırım Tatar Türklerinin siyasi rehabilitasyonunu sağlamak için uğraşmış, diğer taraftan Lenin milliyetler siyasetine, onun zamanındaki uygulamalara vurgu yaparak SSCB'nin diğer milliyetleri gibi ana vatanlarında millî varlıklarını geliştirmek istediklerini dile getirmeye başlamıştır²⁴. Bu başvurular üzerine Özbekistan Komünist Partisi Merkez Komitesi, Kırım Tatar Türklerinin sorununu çözmek adına millî kültürlerini geliştirmeleri ve siyasi hayata katılmalarını sağlamak için 5 Eylül 1956 tarihli kararname çıkarmıştır. Bu kararname sayesinde Özbekistan Sovyet Yazarlar Birliğine bağlı Kırım Tatar Türk Şubesinin açılması²⁵, Özbekistan Devlet Filarmonisinde Kırım Tatar Türk müzik grubunun oluşturulması, Özbekistan devlet yayın kurumunda Kırım Tatar Türkçesiyle siyasi ve edebi kitaplarının yayımlanmasının başlatılması, radyoda Kırım Tatar Türk müziğinin yayımlanması ve Taşkent'te Kırım Tatar Türkçesiyle *Lenin*

²³ 1930'lu yıllardan 1940'lı yılların ortalarına kadar SSCB'de Kırım Tatar Türklerinden başka Koreliler, Polonyalılar, Almanlar, Çeçenler, İnguşlar, Kalmuklar, Karaçay-Malkarlar ve Ahıska Türkleri de ana vatanlarından sürgün edilip özel yerleşim yerlerinde askerî rejim altında tutulmuştur (Geniş bilgi için bk. Nekriç 1978: 11).

²⁴ Bunun için bk. Eminov http://www.litsovet.ru/index.php/material.read?material_id=499487 [Erişim: 8.03.2022].

²⁵ SSCB döneminde 25 Kırım Tatar Türk yazar, Sovyet Yazarlar Birliğine üye olmuştur (Kırım mnogonatsional'nıy 1988: 109).

Bayrağı adlı gazetesinin çıkarılması sağlanmıştır (Bekirova 2004: 280-283). Sovyet hükûmeti bu resmî kararlara göre Kırım Tatar Türklerinin taleplerini kendi çıkarları doğrultusunda karşılamış ve halkın sorununu -güya- çözmüştür. Ancak bu uygulamalar Kırım Tatar Türklerinin ana vatanlarında değil sürgün şartlarında kültürlerini kısmen yaşatmaları yönündeydi ve bu halkın millî sorununu çözecek kapsamda değildi. Sovyet hükûmetinin bu tavrına tepki olarak Kırım Tatar Türklerinde millî bilincin büyümesi yeni bir ivme kazanmış ve yeni nesiller bu mücadeleye dâhil edilerek millî hareketin boyutu genişlemeye başlamıştır (Gubuglo vd. 1992: 105).

1956 yılında SSCB’de sürgün edilen hakların iade edilmesiyle ilgili gelişmeler devam etmiştir. Kasım ayında Sovyetler Birliği Komünist Partisi Merkez Komitesinin *Kalmuk, Karaçay, Balkar, Çeçen ve İnguş Halklarının Millî Özerkliğinin Yeniden Verilmesi Üzerine* adlı kararnameyle Kafkasya’dan sürgün edilen halkların özerklikleri iade edilmiştir. Bu kararnameyle Kırım Tatar Türkleri vatanlarına dönme hakkından şu gerekçelerle mahrum bırakılmıştır:

Eski Kırım MSSC’deki Tatarların, toplam nüfusun beşte birinden daha azını oluşturmaları sebebiyle çok milliyetli bir cumhuriyet konumundaki Kırım’da sadece Tatarlara millî özerkliğin verilmesi uygun değildir. Şu anda Kırım toprakları, Ukrayna Sovyet Sosyalist Cumhuriyetinin bir bölgesidir²⁶. RSFSC’in içinde Tatar millî birliği olarak Tatar Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti vardır. Daha önce Kırım’da yaşayan Tatarların bir bölümünün millî birleşme arzusu dikkate alındığında isteyen herkesin Tatar Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti topraklarına yerleşme hakkına sahip bulunmaktadır (Biluha vd. 2004: 253-256).

Sovyet hükûmeti bu resmî beyanda Kırım Tatar Türklerinin nüfus azlığını ve Kırım’da daha önce siyasi ağırlık oluşturmadıklarını ileri sürerek bu halk için *daha önce Kırım’da yaşayan Tatarlar* adlandırması kullanmıştır. Sovyet hükûmeti bu adlandırma ile kendi çıkarı doğrultusunda, SSCB’de “Kırım Tatarı” adında etnik bir unsurun bulunmadığını ve vatanlarının da Kırım değil, Kazan olduğunu göstermek istemiştir.

1964 yılından sonra Kırım Tatar Türk millî hareketi, halkın ana vatanına dönme, siyasi bağımsızlık kazanma ve haklarının iade edilmesi fikrinden ilham alarak güçlenmeye başlamış ve iyi organize edilmiş bir kitlesel halk hareketine dönüşmüştür (Bekirova 2004: 114). Bu dönemde millî hareket, SSCB insan hakları savunma hareketleriyle ve diğer uluslararası derneklerle temaslar kurarak ve Moskova’nın, Özbekistan’ın büyük şehirlerinde mitingler düzenleyerek Kırım Tatar Türk sorununu yurt içinde ve dışında tanıtmaya başlamıştır. Bu durum karşısında Sovyet hükûmeti bir taraftan Kırım Tatar Türk millî hareketinin memnuniyetsizliğini yumuşatmak adına bir dizi formalite kararlar çıkararak taviz vermiş gibi görünmüş, diğer taraftan millî hareketin etkisini azaltmaya çalışmıştır (Cemilev 2005: 12-17).

SSCB’de Kırım Tatar Türk sorununu çözmek adına 1967 yılında Sovyetler Birliği Komünist Partisi Merkez Komitesi’nin çıkardığı *Kırım’da Yaşayan Tatar Vatandaşları Hakkında* başlıklı kararname, dikkate değerdir. Bu kararnamede iki madde hâlinde Kırım Tatar Türklerine devlet çapında yönlendirilen esassız suçlamaların kaldırıldığı, bu halkın yaşadığı Özbekistan ve diğer Sovyet cumhuriyetlerinde kökleştiği ve diğer Sovyet vatandaşları gibi aynı haklara sahip olarak yaşadığı bölgenin sosyo-politik hayatına katıldığı beyan edilmiştir (Ukaz Prezidiuma Verhovnogo Soveta SSSR “O grajdanah tatarskoy natsionalnosti, projivayuşih v Krimu”, 5 sentyabrya 1967 g.

²⁶ 19 Şubat 1954 yılında Kırım bölgesi Ukrayna SSC’nin idaresine geçmiştir.

1967: 65-66). Kırım Tatar Türklerinin sürgün bölgelerinde “kökleşmelerini” ya da kalıcı olmalarını sağlamak için Özbekistan’da 1968-69 eğitim-öğretim yılında istek üzerine okullarda Kırım Tatar Türkçesinin öğretilmesine başlanmış, Taşkent Nizamî Devlet Pedagoji Üniversitesinde Kırım Tatar Türkçesi ana bilim dalı açılmış, Kırım Tatar Türkçesiyle yayımlanan kitapların kalitesi ve hacmi yükseltilmiş, Kırım Tatar Türk Gençleri Müzik ve Dans Grubu faaliyetleri geliştirilmiş, bazı bölgelerde haftada iki gün onar dakika Kırım Tatar Türkçesiyle yayınlar eklenmiştir (Bekirova 2004: 119). Ayrıca bu kararname, SSCB yetkililerinin engellemelerine karşı, Kırım Tatar Türkü bazı ailelerin 1967-1968 yılları arasında Kırım’a dönmelerini teşvik etmiştir (Apselamova 2010: 369).

Yeni dönemde Sovyet hükümetleri, Kırım Tatar Türk sorununu Kırım’da değil sürgün yerlerinde çözmeye kararlı idi. Bu nedenle 1970’li yılların sonlarında Kırım Tatar Türklerinin Özbekistan’da kalıcı olmalarını garantilemek için bir proje geliştirilmiştir. Proje doğrultusunda 1979 yılında Özbekistan SSC’de Kırım Tatar Türkleri için özerk bölge oluşturulmaya karar verilmiştir. Özbekistan SSC’deki “Tatar Özerkliği” için Kaşkadarya’ya bağlı seyrek nüfuslu iki çöl bölge olan Mübarek ve Baharistan tahsis edilmiştir. Parti, otoritesini kullanıp bu bölgelerin yöneticileri olarak Kırım Tatar Türk komünistleri atamış, Kırım Tatar Türklerine ait köy çiftlikleri oluşturmuş ve Kırım Tatar Türkçesiyle gazeteler (*Dostluk Bayrağı*, *Baharistan Hakikati*, *Tañ*) yayımlamalarına izin vermiştir. Sovyet hükümeti Kırım Tatar Türklerinin Mübarek ve Baharistan bölgelerine taşınma kampanyasını *Lenin Bayrağı* gazetesinin sayfalarında yürüterek Özbekistan’ın çeşitli üniversite ve yüksekokullarından mezun olan birçok Kırım Tatar Türk gencini bu bölgeye gelmeleri için teşvik etmiş veya çalışmak üzere zorla göndermiştir (Hayali 2016: 32). Ancak Kırım Tatar Türkleri için sunî oluşturulan bu bölgesel özerklik onların toplu eylemleri ve protestolarıyla karşılaşmış, neticede Kırım Tatar Türklerinin sürgün yerlerinde kalıcı olmalarını amaçlayan bu proje de neticesiz kalmıştır (Kurtseitov 2017: 230).

Sovyet hükümetinin ısrarlı çalışmasına tepki olarak bu halkın vatanına dönmek ve hakkını savunmak için düzenlediği eylemler gün geçtikçe artmış ve 1980’li yılların sonlarında zirveye ulaşmıştır. Bu dönemde SSCB’de demokratikleşme süreci başlamış ve buna bağlı olarak azınlıklar üzerindeki devlet baskısının kalkmasıyla millî sorunlar en üst düzeye ulaşmıştır (Apselamova 2010: 371). 1987 yılında Özbekistan’da Özbekler, Ahıska Türkleri, Ruslar ve Kırım Tatar Türkleri arasında meydana gelen çatışmalar 1989 yılında zirveye ulaşmıştır. Bu durum SSCB hükümeti için büyük soruna neden olmuştur (Malığın 2000: 160). Sonunda SSCB Yüksek Sovyeti, 14 Kasım 1989 tarihinde *Zorla Sürgün Edilen Halklara Karşı Uygulanan Cezaî Eylemlerin Yasadışı ve Canice Olduğunun Kabul Edilmesi ve Haklarının Sağlanması Hakkında* başlıklı beyanname çıkarmıştır. SSCB Yüksek Sovyeti bu beyannameye halkların sürgün edilmesinin uluslararası hukuka, *sosyalist sistemin insanî yapısına* aykırı ciddi bir suç olduğunu ve bu eylemi kınadığını açıkça belirttikten sonra bu haksızlığa maruz kalan tüm Sovyet topluluklarının haklarının geri verilmesi için uygun yasal önlemlerin alınması gerektiğini açıklamıştır (Deklaratsiya Verhovnogo Soveta SSSR “O priznanii nezakonnimi i prestupnimi represissivnih aktov protiv narodov, podvergsihsiya nasilstvennomu pereseleniyu, i obespeçenii ih prav”. 14 noyabrya 1989 g.: 229-230). Beyannamenin ardından Sovyet hükümeti, Kırım Tatar Türk sorununu çözmek için, SSCB Yüksek Sovyeti Milliyetler Konseyi kapsamında *Kırım Tatar Türklerinin Sorunlarını İnceleyen Komisyon*

oluşturmuştur. İçinde Kırım Tatar Türk millî hareketi temsilcilerinin de bulunduğu bu komisyon, 1950'lerin ortalarından itibaren Kırım Tatar Türklerinin resmî başvuru şeklinde yapılan bütün itirazlarını ve çeşitli belgeleri incelemiş, millî hareket temsilcileriyle görüşmeler sağlamış ve Kırım Tatar Türklerinin yaşadıkları bölgelere giderek bu bölgelerin nüfusuyla bireysel görüşmeler yapmıştır. 4 aylık çalışmanın ardından komisyon, *Kırım Tatar Türk Halkının Sorunlarına İlişkin Sonuç ve Önerileri*'ni hazırlamıştır. Bu belgede SSCB Yüksek Sovyetinin 14 Kasım 1989 tarihli karara dayanarak Kırım Tatar Türklerinin tarihî vatanlarına geri dönmelerinin ve millî bütünlüklerini geri kazanmalarının yasal hakları olduğu, Kırım Tatar Türklerinin tertipli ve plânlı biçimde geri dönüşlerinin bir devlet programı çerçevesinde yürütülmesi gerektiği, Kırım Tatar Türk eğitim kurumlarının kendi ana dillerinde tekrar oluşturulması, çeşitli kültür anıtlarının toplanarak bu anıtların korunması ve tanıtılmasına yönelik programların geliştirilmesi ve Kırım bölgesine özerklik verilmesi gereği vurgulanmıştır. Bu belge 28 Kasım 1989'da SSCB Yüksek Sovyetinin genel kurul toplantısında onaylanmış ve Sovyetler Birliği Komünist Partisi Genel Sekreteri M. S. Gorbaçov tarafından imzalanmıştır (Postanovleniye Verhovnogo Soveta SSSR ot 28 noyabrya 1989 g. No. 845-1: 495).

1989 yılının Kasım ayında Sovyet hükûmetinin gerçekleştirdiği resmî prosedür neticesinde SSCB tarihinde ilk defa açık bir şekilde Kırım Tatar Türklerinin itibarının iade edildiği ve Kırım'a dönme izni verildiği açıklanmıştır. Bu tarihten sonra Kırım Tatar Türklerinin ana vatanlarına dönme süreçleri aktif hâl almıştır. Geri dönüşüne yönelik devlet programının ilk tedbirleri ise SSCB Bakanlar Kurulu tarafından ancak 1990 yılının Temmuz ayında alınmaya başlamıştır. Bu tedbirler doğrultusunda 11 Eylül 1990 yılında tekrar geçici *Kırım Tatar Türk Halkının Sorunlarını İnceleyen Devlet Komisyonu* oluşturulmuştur (Biluha vd. 1999: 6, 11).

Bu dönemde bir taraftan Kırım Tatar Türklerinin haklarının iade edilmesiyle ilgili bazı tedbirler alınmış gibi görünmüş, diğer taraftan hükûmet içindeki farklı siyasi güçler tarafından Kırım'ın idari aidiyet meselesinin bir sonuca bağlanması konusunda çalışmalar yapılmıştır (Apselamova 2010: 373). Söz konusu dönemde Kırım üzerinde, idari olarak kendisine bağlı olması nedeniyle Ukrayna'nın siyasi etkisi büyüktü. Ukrayna hükûmeti milliyetçiliğin zirveye ulaşması ve meclisinde milliyetçi delegelerin sayısının büyük ölçüde artması nedeniyle Kırım bölgesinin statüsü meselesini gündemde tutmuş ve millî yararları doğrultusunda neticelenmesi için çalışmıştır. Çalışmaların sonucunda 20 Ocak 1991 tarihinde düzenlenen referandumdan sonra aynı yılın 12 Şubat tarihinde Ukrayna SSC'ine bağlı Kırım MSSC kurulmuştur (Malığın 2000: 82-83). Ancak Kasım 1989'da SSCB Yüksek Sovyetinin kabul ettiği yasal düzenlemelere rağmen, söz konusu özerklik Kırım Tatar Türklerinin yıllarca talep ettiği ve uğruna mücadele verdiği millî hüviyette değil bölgesel özelliğe göre düzenlenmiştir (Bekirova 2004: 266-267).

SSCB Yüksek Sovyetinin Kırım statüsüyle ilgili aldığı kararlara itiraz etmek için 1991'in 26-30 Haziran günlerinde Akmeşcit şehrinde Kırım Tatar Türk Millî Hareketi Liderleri Kurultayı toplanmıştır. Bu kurultayda Kırım Tatar Türklerinin temsilen millî özerklik ilan edilmiş, Kırım'ın bayrağı ve marşı belirlenmiştir (Pervaya sessiya II Kurultaya krımskotatarskogo naroda 2001: 13-14). Ancak Sovyet hükûmeti, kurultayda alınan kararların SSCB ve Ukrayna SSC anayasalarına aykırı olduğunu ve bütün Kırım Tatar Türklerini temsil edemeyeceğini açıklamıştır (Biluha vd. 1999: 14).

SSCB'nin son döneminde Kırım Tatar Türk sorunu bu halkın vatanına geri dönmesiyle bir şekilde çözülmüştür. Ancak Kırım Tatar Türklerinin taleplerine göre bu sorunun tam çözümü için ihlal edilen hakların iade edilmesi ve devlet içindeki siyasi statülerinin belirlenmesi de gerekmektedir. Bu dönemde Sovyet hükûmetinin, Kırım Tatar Türklerinin haklarını iade etmek adına bazı umut verici kararlar ve bazı tedbirler aldığı görülmektedir. Ancak Sovyet hükûmeti hiçbir zaman Kırım Tatar Türklerinin ihlâl ettiği haklarının gerçek anlamda iade edilmesi ile ilgili ciddi yasal bir düzenleme oluşturmamış ve aldığı tedbirler yalnızca formalite komisyon programların oluşturulmasından öteye gidememiştir. Bu nedenle Kırım Tatar Türklerinin sorununu çözme süreci devamlı askıya alınmış ve 25 Aralık 1991 yılında SSCB'nin resmen dağılmasıyla neticesiz kalmıştır.

2.2. Eğitim-Öğretim Alanındaki Uygulamalar

Eğitim-öğretim, SSCB milliyetler prensibinde kültürel asimilasyonun gerçekleşmesi ve geniş halk kitleleri arasında sosyalizm ideolojisinin yayılması açısından büyük öneme sahipti (Lunaçarskiy 1924: XIII). Bu amaç ve hedeflere bağlı olarak Bolşevik hükûmeti iktidara gelir gelmez millî azınlıklar arasında okul sayısını ve okuma yazma oranını yükseltmek düşüncesiyle ana dilde eğitim veren millî okullar açacağını duyurmuştur²⁷. Bu dönemde millî okullar ana dilde eğitim verdiği için millî karakter taşımış olsa da içerik olarak sosyalist ideolojisinin ilkelerine uygun olmuştur. Ayrıca bu okullarda *kültürel yakınlaşma* ve *farklı milletlerden işçiler arasında sınıf dayanışmasının geliştirilmesi* gerekçeleriyle ana dilin yanında Rusça kullanımının zorunluğu getirilmiştir²⁸.

SSCB'de eğitim-öğretim alanındaki uygulamalar, Eğitim Halk Komiserliği²⁹ idaresinde gerçekleşmiştir (Arefyev 2019: 9). Azınlıkların dillerinde eğitimin düzenlenmesinden de sorumlu olan bu kurum, Kırım'da Ekim 1921'de Kırım MSSC'nin kurulmasından sonra faaliyete geçmiştir. Bu kurumun içinde Kırım Tatar Türklerinin eğitimlerinden sorumlu bir alt bölüm de bulunmuştur (Abibullayeva 2015: 9). SSCB döneminin başında Eğitim Halk Komiserliği direktifiyle Kırım'da faaliyet gösteren bütün özel, millî, meslekî okullar Sovyet hükûmetinin idaresine geçmiş; dinî eğitim veren mektep, medreseler kapatılmış ve din işleri okuldan ayrılarak dinî öğretilerin okulda anlatılması yasaklanmıştır (İvleva 2017: 19).

Sovyet hükûmetinin yeni eğitim sisteminin uygulamaları üzerine 1921'de 8-15 yaş çocuklarını kapsayan birinci aşama (1.-4. Sınıflar) ve ikinci aşama (5.-7. sınıflar) olmak üzere iki aşamalı 7 yıllık okul sistemi getirilmiştir. Bu uygulama sonucunda aynı yıl içerisinde Kırım'da birinci aşamadaki toplam okul sayısı 1.150'ye, ikinci aşamadaki okulların sayısı ise 82'ye

²⁷ 26 Aralık 1919 tarihinde Sovyet hükûmeti ana dilde Sovyet tipi okullara azınlıkların yoğun biçimde katılımını sağlamak için *O likvidatsii bezgramotosti v RSFSR* (RSFSC'de Cahilliğin Ortadan Kaldırılmasına İlişkin) adlı kararname çıkarmıştır. Bu kararnameyle *SFSC'nin bütün nüfusuna ülkenin siyasi hayatına bilinçli katılma fırsatını vermek* için okuma yazma bilmeyen 8 ila 50 yaş arasındaki vatandaşların, ana dillerinde veya Rusça (istğe bağlı) okuma yazmayı öğrenme zorunluluğu getirilmiştir (Dekret Sovetskoy Vlasti 1975/VII: 50-51).

²⁸ RSFSC'de iki dilli eğitim sistemi 31 Ekim 1918 yılında çıkarılmış kararla yürürlüğe girmiştir. Bu kararla Rusya'da yaşayan millî azınlıkların, okullarında ana dilde eğitimi düzenleme haklarına sahip oldukları açıklanmıştır. Ancak bu kararın 3. Maddesinde millî azınlıkların okullarında bölge nüfusunun çoğunluğunun dilinin öğrenilmesi zorunlu olduğu da beyan edilmiştir (No. 835. O şkolah natsionalnih menşinstv 1942: 1101-1102). RSFSC'nin şartlarında bölge nüfusunun çoğunluğunun dili Rusça olacaktır.

²⁹ Eğitim Halk Komiserliği (< Rus. Народный комиссариат просвещения [Наркомпрос]): 1920-1930'larda SSCB'de eğitim, bilim ve kültür alanlarından sorumlu kurumdur.

ulaşmıştır. Okula devam eden çocuk sayısı ise 36.000'den 58.618'e yükselmiştir. Sovyet döneminin başında Kırım'da genel halk eğitimi alanında bu şekilde ilerleme kaydedilirken Kırım Tatar Türklerinin eğitiminde önemli gerileme görülmüştür. Gerileme, resmî kararlara rağmen, millî azınlıkların eğitim alanındaki çıkarlarını göz önünde tutarak yeni eğitim sisteminin organize edilmeyişinden ve parasal destek sağlanmayışından kaynaklanmıştır. Sovyet döneminin ilk yıllarında Kırım'da ana dilinde eğitimin sürdürülmesi açısından temel olan yeni okul binaları³⁰, pedagoji personeli ve öğretim materyalleri neredeyse hiç yoktu (Zmerzlyy 2003: 213-214). Bu dönemde Kırım Tatar Türkçesiyle eğitim bütün zorluklara rağmen B. Çobanzade, O. Deren-Ayrırlı, S. Memetov, İ. Firdevs, S. Hattatov, A. S. Ayvazov gibi Kırım Tatar Türk aydınların şahsî çalışmalarlarıyla 1923 yılında 20 okulda uygulanmaya başlamıştır (Ursu 1999: 16).

SSCB'de devlet çapında millî azınlıkların okullarında öğretimin ana dilinde yapılmasına yönelik ciddi çalışmaların organize edilmesi Sovyetler Birliği Komünist Partisinin XII. Kongresi'nden (17-25 Nisan 1923) sonra gerçekleşmiştir. Bu kongreden sonra SSCB'de millî azınlıkların okullarındaki eğitimin organizasyonuna, ders materyallerin hazırlanmasına, öğretmenlerin yetiştirilmesine ve bu işlerin finanse edilmesine önem verilmeye başlanmıştır (Panin 2013: 101). Kırım Tatar Türklerinin ana dillerinde eğitimin şekillenmeye başlaması ancak bu tarihten sonra gerçekleşmiştir. Bu süreçte ilk aşamada özellikle öğretmen yetiştirilmesine büyük önem verilmiş ve Sovyet tipi yeni okullar için öğretmen yetiştirmek veya yeniden eğitmek için birçok yerde pedagojik kurslar ve Akmesic, Yalta ve Kefe'de (Feodosiya) yüksekokullar açılmıştır (Abibullayeva 2015: 9). Bu dönemde ilk öğretmenleri mezun ettiği için Kırım Tatar Pedagoji Yüksekokulu büyük öneme sahiptir³¹. 1931 yılına kadar faaliyet gösteren bu yüksekokuldan hem birinci aşama hem de ikinci aşama okulları olmak üzere toplam 209 öğretmen mezun edilmiştir. Bu yüksekokulda dersler Kırım Tatar Türkçesi ve Rusça olmak üzere iki dilde verilmiş, 1927 yılında derslerin %57'si Rusça olmuştur (Usmanova 2017: 79).

Bu dönemde Sovyet hükûmetinin ana dilde eğitimin sürdürülmesi için aldığı kararlar ve bu kararlar doğrultusundaki uygulamalar neticesinde Kırım Tatar Türk millî okulların sayısı artmış ve 1924 yılında 348, 1925 yılında 359 (toplam 822), 1926 yılında 360 adet birinci aşama okulu faaliyet göstermiştir. İkinci aşamadaki okulların sayısı ise birinci aşamaya göre nispeten daha az olmuştur. 1926 yılında Kırım'da 17 adet ikinci aşama okulu mevcuttu (Abibullayeva 2015: 9-10). Ancak Sovyet hükûmetinin bu uygulamaları Kırım Tatar Türklerinin eğitimindeki bütün eksikliklerin gidermesi açısından çok yetersizdi. Bu eksiklikler birinci aşama okullarında ders veren öğretmenlerin meslekî yetersizliğinden³², ikinci aşama okullarında ise ana dilde eğitim verecek öğretmen eksikliğinden kaynaklanmıştır. Benzer durum yükseköğretim kurumlarında da görülmektedir. Yüksekokullarda ana dilde eğitim, öğretmen eksikliğinden dolayı pedagoji, tıp, ziraat ve sanat-endüstriyel olmak üzere sadece 4 yüksekokulda yapılmıştır. Fakültelerde ana dilde eğitim neredeyse hiç yapılmamış, Kırım Tatar Türk öğretim kadrosunun inisiyatifiyle Pedagoji, Tıp ve Ziraat Fakültelerindeki sadece üç bölümde kısmi olarak verilmiştir (Vozgrin 2014/III: 429-430).

³⁰ Bu dönemde Bolşevikler, Kırım Tatar Türklerine ait eski millî okul binalarını kışla, askerî hastane gibi amaçlarla kullanmıştır (Zarubin 2013: 178).

³¹ Bu yüksekokul 1922 yılında Akmesic'e yakın Totayköy'de pedagoji kursu olarak açılmıştır. 1923 yılında Kırım Tatar Türk Pedagoji Teknik Okuluna (yüksekokul) dönüştürülmüş ve 1924 yılında Akmesic'e taşınmıştır (Usmanova 2017: 78-79, 82).

³² 1924 yılında pedagojik kursunda eğitim alan öğretmenlerin %73'ü ilkökul ya da ortaokul mezunuydu (Abibullayeva 2015: 10).

Bu dönemde Halk Komiseri görevinde bulunan Mahmut Nedim (1893-1938), Bütün Sovyet Komünist Bolşevik Partisi (BSKP(b)) Kırım Bölge Komitesi Bürosunun toplantısında Kırım Tatar Türklerinin eğitim durumunu değerlendirirken 1926 yılında Ziraat ve Pedagoji Yüksekokullarında öğretmenlerin %90'ının Rus olduğunu ve eğitimin Rusça verildiğini belirtmiştir. Bu durumda Rusça bilgisi olmayan öğrencilerin bu eğitimden faydalanmaları beklenemezdi. Eğitim sistemindeki bu yetersizlik M. Nedim'e göre tamamen siyasi nedenlere bağlı olmuştur (İz protokola zasedaniya Buro Krimnskogo obkoma VKP(b) (o mejnatsionalnih otnoşeniyah, sostoyanii obrazovaniya Tatar)³³.

Sovyet döneminin başlarında Kırım Tatar Türkleri arasında sosyalist ideolojiyi yaygınlaştırmak için eğitim-öğretim kurumlarında ve diğer sosyal alanlarında Kırım Tatar Türkçesiyle yazılan çok sayıda sosyalist içerikli süreli yayın ve kitaba ihtiyaç vardı. Bu amaçla Bolşevik idaresindeki Kırım'da Kırım Tatar Türkçesiyle *Yeñi Dünya* (1918-1938), *Yaş Ordu* "Genç Ordu" (1921), *Yaş Kuvet* "Yeni Kuvvet" (1922-1938), *Kızıl Gonca* (1923-?) gazeteleri ve *Bilgi* (1921), *İlk Adım* (1921), *İleri* (1926-1930), *Yeñi Çolpan* (1923-1924), *Köz Aydın* (1927-1930), *Okuv İşleri* (1925-1929), *Asriy Müsulmanlık* (1924-1927), *Tırnavuç* "Tırmık" (1920-?) (Fazılov, 2001, s. 265-266), *Köy Kooperatori* "Köy Kooperatifçisi" (1925), *Proletar Medeniyeti* (1930) gibi dergiler yayımlanmıştır. Ayrıca bu dönemde ajitasyon amaçlı olarak, Kırım devlet neşriyatında düzenli biçimde Rus ve Batı kaynaklı sosyalist içerikli kitaplardan Kırım Tatar Türkçesine tercüme yapılmıştır. Bu tür kitaplardan sadece 1927-1928 yılları arasında 1.255.333 yaprak oluşturacak şekilde (Kırım mnogonatsional'nıy 1988, s. 67)³⁴ 43 adet kitap yayımlanmıştır. 1929-1930 yılları arasında kitap yayını 168'e çıkarılmıştır (Yablonovskaya 2007: 34). Kırım'da sosyalizm içerikli kitaplar köy şûraları, okuma salonları, okul kütüphaneleri ve diğer kurumlara dağıtılıp okunması zorunlu hâle getirilmiştir.

Bu dönemde yayınlar proleter içeriklidir ve Sovyet hükûmetinin direktiflerini, kararlarını hayata geçirmek için bir vasıta olarak kullanılmıştır. Ancak, Sovyet hükûmetinin kontrolüne rağmen 1927 yılına kadar Kırım Tatar Türkçesiyle basılan yayınlarda her şeyden önce millî kültürün sorunlarından bahsedilmiş ve çeşitli yönleriyle millî yaşam korunarak geliştirilmiştir (Yablonovskaya 2007: 34).

1930'lu yıllarda Sovyet Birliği Komünist Partisinin emri üzerine Eğitim Halk Komiserliğinin eğitim kurumlarını "sosyal olarak yabancı ve gereksiz unsurlar"dan temizleme kampanyası başlatılmıştır. Kampanya doğrultusunda Kırım'ın eğitim kurumlarına millî değerlere önem veren bilgili aydınların yerine parti değerlerine sadık kalan kişiler getirilmiştir. Bu *temizlik* neticesinde Eğitim Halk Komiserliği kadrosunun %80'i yenilenmiştir. Ayrıca bu dönemde Kırım Tatar Türk okullarının sayısı düşürülmüş³⁵ ve bu okulların yerine karışık Rus-Kırım Tatar Türk okulları açılmıştır. 1938'de Kırım'da faaliyet gösteren 398 Kırım Tatar Türk okulundan 1940 yılına gelindiğinde 371 okul kalmıştır (Abibullayeva 2015: 9-11).

³³ <https://islamperspectives.org/rpi/items/show/24137> [Erişim: 1.02.2022].

³⁴ Bu dönemde Rusça yayımlanan yaprak sayısı 443.757, Almanca ise 88.750 adet olmuştur.

³⁵ Kırım'da millî okullar sayının düşürülmesi Mart 1938'de *Ob obyazatel'nom izuçenii russkogo yazıka v şkolah natsional'nih respublik i obastey (13 Mart 1938)* (Millî Cumhuriyetlerin ve Bölgelerin Okullarında Rus Dilinin Zorunlu Eğitimi Hakkında) adlı karar doğrultusunda gerçekleşmiştir (2009: 103-107).

1930'lu yıllarda ilk dönemdeki millî yayınlar kapatılmış, yerlerine yeni adlarla başka gazeteler ve dergiler yayımlanmaya başlamıştır. Milliyetçilik suçlamalarıyla kapanma tehdidi altında kalan süreli yayınlar, millî yaşamı yansıtmaktan vazgeçmiş ve giderek daha fazla, hükûmetin ısmarlaması üzerine oluşturulan yayınlara dönüşmüştür. 1930'lu yıllarda bu doğrultuda *Sovet Kadınlığı* (1932-41), *Kadınlık Sotsializm Yolunda* (1932-36), *Kommünist Terbiyesi* (1932-33) (Yablonovskaya 2007: 35), *Kızıl Kırım* (1938-1944), *Komsomolets* (1938), *Bolşevik Yolu* (1930-1935), *Edebiyat ve Kul'tura* (1936-1940), *Yaş Leninciler* "Genç Leninciler" (1930-41) (Fazılov 2001: 265-266) gibi gazeteler çıkarılmıştır.

Bu dönemde Kırım Tatar Türkçesi eğitimi için bilimsel ve metodolojik destek, Kırım MSSC Eğitim Halk Komiserliğine bağlı Millî İnşa Araştırma Enstitüsü³⁶ (1925-1929) tarafından, daha sonraları Puşkin Dil ve Edebiyat Araştırma Enstitüsü tarafından sağlanmıştır. Parti komitesinin sıkı gözetimi altında faaliyet gösteren bu enstitüde 1944 yılına kadar Kırım Tatar Türk okulları için ders kitapları, metodoloji kitapları, bilimsel kitaplar yazılmış ve Kırım Tatar Türkçesinin çok yönlü araştırılması sağlanmıştır (Zmerzly 2003: 219).

SSCB döneminde Kırım Tatar Türklerinin eğitimlerine indirilmiş en büyük darbe 1944'te vuku bulan sürgünle gerçekleşmiştir. 20 Haziran 1944 tarihli SSCB Halk Komiserliği Konseyinin emri üzerine özel yerleşim sakinleri çocuklarının eğitimi, yerleşim yerindeki mevcut ilköğretim ve ortaöğretim okullarında Rusça olarak yürütülecektir. Özel yerleşim sakinlerinin yükseköğretim kurumlarındaki eğitimleri ise, yerleştirildikleri bölgeden ayrılma hakları olmadığı için ancak buldukları yerde gerçekleşebilirdi (Berdinskih, 2005, s. 655). Sürgünü takip eden yıllarda okul çağındaki Kırım Tatar Türk çocukların %90'ı eğitim alt yapısı oluşturulmadığı, yoksulluk, çok çetin hayat şartları ve Rusçayı bilmediklerinden dolayı okula gidememiştir (Dagcı 2008: 53). Sürgünde ilköğretim ve ortaöğretimi tamamlamak için tüm engelleri aşmayı başaran gençler, yükseköğretim kurumlarına girmede de pek çok engelle karşılaşmıştır. Bu gençler millî aidiyet dolayısıyla burs alamamış, öğrenci yurtlarında kalma hakkından mahrum bırakılmıştır. Ancak bu dönemde yükseköğretim kurumlarında okumanın önündeki en büyük engeller yoksulluk ve özel yerleşim yerlerinde yaşayanların şehirlere gelme izni alamayışları idi (Nekriç 1978: 107).

Özel yerleşim rejimi kaldırıldıktan sonra Kırım Tatar Türklerine sürgüne tâbi tutuldukları bölgenin mahallî dilinde orta ve yükseköğretim kurumlarında eğitim alma hakkı tanınmıştır. 1950'li yılların sonralarına doğru kamuoyunda Kırım Tatar Türklerinin SSCB'deki diğer halklarla aynı haklara sahip olduklarını göstermek adına çok kısıtlı da olsa dillerinin ve kültürlerinin gelişmesi sağlanmaya başlamıştır. Bu yolda ilk önemli gelişme 1 Mayıs 1957 tarihinde *Lenin Bayrağı* adlı gazetenin yayımlanmaya başlaması ve Özbekistan yazarlar birliğine bağlı Kırım Tatar Türk şubesinin açılması olmuştur. Sıkı sansür uygulanan *Lenin Bayrağı* gazetesi, Sovyet yönetimi için öncelikle bir propaganda aracı olmuştur (İslamov 1985: 185-186). Bu gazetenin sayfalarında bir taraftan Kırım ve Kırım Tatar Türklerinin geçmişinden bahsedilmesi yasaklanmış, diğer taraftan halk arasında büyük güven duyulan Kırım Tatar Türk şairler ve yazarlar vasıtasıyla Kırım Tatar Türklerinin Özbekistan'daki hayatlarının anlatılması sağlanarak onların "yeni vatanlarında" kökleştikleri fikri aşılana çalışılmıştır. Sovyet yöneticilerinin söz konusu yayındaki

³⁶ Millî İnşa Araştırma Enstitüsü (< Rus. Крымский научно-исследовательский институт национального строительства Наркомпроса Крымской АССР).

dayatmalarına rağmen Kırım Tatar Türk yazarlar ve şairleri için bu gazete, kültürlerini ve dillerini korumak ve halkı bir arada tutmak için büyük bir fırsat olarak görülmüştür. Kırım Tatar Türk yazarların eserleri bu gazete dışında Taşkent'teki *Gafur Gulam Adında Edebiyat ve Sanat Neşriyatı*'nda basılmıştır. 1957-1967 yılları arasında bu yayınevinde Kırım Tatar Türkçesiyle her yıl bir kitap çıkarılmıştır. 1967 yılında Gafur Gulam Neşriyatı'nda ayrı bir Kırım Tatar Türk Edebiyatı bölümü açılmıştır. 1980'li yılların sonlarında burada her yıl Kırım Tatar Türkçesiyle 12-14 kitap yayımlanmıştır (Kırım mnogonatsional'nıy 1988: 109).

Sürgün şartlarında Kırım Tatar Türklerinin eğitimleriyle ilgili önemli gelişmeler, yukarıda değinildiği üzere, ancak Sovyet hükûmetinin 1967 yılında onların suçsuz olduklarının resmen kabul etmesinden sonra gerçekleşmiştir. Bu tarihten sonra millî hareketin talepleri üzerine 1968 yılında Kırım Tatar Türklerinin toplu olarak yaşadıkları bölgelerde 3.-10. sınıf öğrencilerine haftada 2 saat ana dilinde eğitim alma hakkı tanınmış ve aynı yıl içerisinde Taşkent Nizamî Devlet Pedagoji Üniversitesindeki Filoloji Fakültesine bağlı Kırım Tatar Türk Filolojisi Anabilim Dalı açılmıştır (Devlet 1983: 84). 1975 yılında Kırım Tatar Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü de kurulmuştur. Bu bölümde her yıl alınan 25 öğrenciye Kırım Tatar Türk dili, edebiyat tarihi, halk edebiyatı alanlarında dersler verilmiştir (Kırım mnogonatsional'nıy 1988: 109).

Sürgün şartlarında ana dilde eğitim, Kırım Tatar Türkçesiyle ders verecek yetkin personelin ve ders materyallerinin bulunmadığı zor şartlar altında gerçekleşmiştir. Bu durum 1970 yılından sonra okullar ve üniversiteler için ders kitaplarının hazırlanmasıyla, Kırım Tatar Türkçesi derslerine girecek öğretmenlerin yetiştirilmesiyle ve Kırım Tatar Türkçesinin sürgün şartlarında ilk defa bilimsel yanıyla ele alınmasıyla bir nebze iyileşmeye başlamıştır. Eğitim alanındaki gelişmeler neticesinde 1986-1987 eğitim-öğretim yılında Özbekistan'daki 40 okulda 5000 öğrenci Kırım Tatar Türkçesi dersi almıştır. Bu dersler 45 öğretmen tarafından yürütülmüştür. Ancak bu öğretmenlerin sadece yarısı Kırım Tatar Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünden mezun olmuştur (Emirova 2008: 200).

Eğitimleri alanındaki bu olumlu gelişmeler, 1980'li yılların sonlarında Kırım'a dönmeye başlayan halk için çok önemli bir alt yapı oluşturmuştur. Bütün olumsuzluklara rağmen mücadeleye devam edilmiş, 1987-1988 eğitim-öğretim yılından itibaren Kırım'daki 14 okulda 2.-10. sınıflar arasındaki toplam 30 sınıfta Kırım Tatar Türk Dili ve Kırım Tatar Türk Edebiyatı dersleri verilmeye başlanmıştır. Bir yıl sonra Ukrayna SSC'nin Millî Eğitim Bakanlığınca Kırım Tatar Türkçesi eğitim programı oluşturularak ders kitapları ve sözlükler basılmıştır. 1988 yılının Ekim ayında ise Ukrayna SSC'nin çıkardığı 2/2-12-839 numaralı karar üzerine Kırım Tatar Türkçesi ile ders görmek isteyen ve 8 öğrenciyi bulan sınıflarda bu ders zorunlu, 8 kişinin altındaki sınıflarda ise seçmeli olarak verilmeye başlanmıştır (Kırım mnogonatsional'nıy 1988: 110-111). Bu gelişmelerden sonra devlet verilerine göre 1991 yılında Kırım'da 15.000 öğrenci Kırım Tatar Türkçesiyle eğitim almıştır (Biluha vd. 1999: 13, 68).

3. SSCB Milliyetler Prensibinin Kırım Tatar Türkçesi Üzerindeki Etkileri

Sovyet hükûmetinin SSCB dönemi boyunca Kırım Tatar Türklerine yönelik yasal düzenlemeler ve eğitim-öğretim alanındaki uygulamaları üzerindeki milliyetler prensibi bir seri sosyolojik ve kültürel faktörlü faaliyetlerden ibaret olmuş ve iskân, dil alanındaki siyasetle kendini

göstermiştir. Bu siyaset neticesinde Kırım Tatar Türkçesinde birçok etnolinguistik problem doğmuştur. Kırım Tatar Türkçesinde bu problemler *iki dillilik / çok dillilik* ve *dil değiştirme* şeklinde kendini göstermiştir.

3.1. İki Dillilik / Çok Dillilik

İki dillilik (bilingualism) / çok dillilik (multilingualism) bireylerin farklı seviyelerde birden fazla dili bilmesi veya kullanmasıdır. *İki dillilik* bireysel olduğu gibi toplumsal da olabilmektedir. Bu durumda bir dil topluluğunu oluşturan bireylerin birden çok dili bilmesi ve kullanması gerekir. Temelde *toplumsal iki dilliliğin*, genellikle sömürge devletlerinde azınlık durumundaki topluluklara baskıcı siyasetin uygulanması neticesinde doğal olarak ortaya çıkan etnolinguistik problem olduğu bilinmektedir³⁷. Ancak Sovyet dil bilimi açısından *iki dillilik* olumlu bir gelişme olarak karşılanmış ve SSCB milliyetler prensibi çerçevesinde gerçek uygulama, millî azınlıkların ana dillerini unutturarak Rusçanın kullanımını yaygınlaştırmak olmuştur³⁸.

Sovyet döneminin 1921-1944 yılları arasında Kırım Yarımadası; Kırım Tatar Türk nüfus yoğunluğu, toponimisi, kültürel yaşamıyla her açıdan bir Türk yurdudur. Bu dönemde Kırım MSSC'nin oluşturulmasıyla birlikte Kırım Tatar Türkçesi, devlet dili statüsünü kazanmış ve 1928'de *Orta Yolak* ağzı temelinde yazı dili oluşturulmuştur (Memetov 2000: 12; Abduvaliyeva Er 2013: 102). Bu yazı dili eğitim-öğretim, edebiyat, basın-yayın, siyaset, bilim alanlarında yaygın biçimde ve kısmi de olsa devlet işlerinde kullanılmıştır. Bu alanlar dışında Kırım Tatar Türkçesi aile içi iletişimde ve bütün kültürel ortamlarda işlek kullanıma sahiptir. Halkın büyük çoğunluğu Kırım Tatar Türkçesiyle eğitimin yapıldığı ilkokullarda eğitim almış; ancak, bir kısmı (çoğunlukla kız çocukları) eğitime katılamamıştır.

Bu dönemde Kırım Tatar Türkçesi *yemel dil* olarak sadece Kırım Tatar Türklerinin değil Kırım'da yaşayan diğer halkların da iletişim aracı olarak kullanılmıştır. Dönemin resmî nüfus sayımlarına göre Kırım'da Slavların nüfusça üstün olduğu görülmektedir. Ancak yarımadaya gelen Slav nüfusu Kırım Tatar Türkleriyle iletişimi sağlamak için daha çok Kırım Tatar Türkçesini kullanmıştır. Her ne kadar istatistiksel olarak bu bilgiyi kanıtlayacak bir veri elimizde bulunmasa da 2001 yılında saha araştırması sırasındaki tespitlerimize göre *Tatarlaşma* siyasetinin uygulandığı dönemde Kırım Tatar Türkleriyle yakın temasta bulunan ya da onların aralarında yaşayan bazı Rus ya da Ukraynalılar iyi derecede Kırım Tatar Türkçesine vakıf *iki dilli* oldukları gözlemlenmiştir.

SSCB'nin kuruluşunun ilk yıllarından başlayarak Sovyet hükûmeti Kırım'da Kırım Tatar Türkleri arasında *iki dilli* sistemi kullanıma sokmak amacıyla bazı yasal düzenlemeler yapmıştır (bunun için yukarı bk.). *İki dillilik*, ilk önce yükseköğretim kurumlarında eğitim almış ve sürekli Ruslarla iletişimde bulunmuş sınırlı sayıda aydın tabaka (siyasetçiler, bilim adamları, parti çalışanları, öğretmenler) arasında yayılmıştır. Eğitime sokulmaya çalışılan Rusça ise bu dönemde henüz çok etkili olmamıştır. Ayrıca bu dönemde Kırım Tatar Türkçesi üzerindeki Rusçanın etkisi sosyalist ideolojisinin ajitasyonu vasıtasıyla gerçekleşmiştir. Bu ajitasyonla edebî dile ve halk diline pek çok Rusça teknik terim girmiş ve dil bilgisi kuralları kullanılmaya başlanmıştır (Fisher 2009: 203, 210; Abduvaliyeva Er 2013: 102). Bu dönemde Kırım'da Kırım Tatar Türkleri için *iki dillilik*

³⁷ Geniş bilgi için bk. Killi Yılmaz 2010: 27-31.

³⁸ Bunun için bk. Bondaletov 1987: 84.

süreci başlasa da Kırım Tatar Türkçesi, Rusçanın yanında bütün toplumsal işlevleri yerine getiren güçlü bir dil konumunda bulunmuştur.

Kırım Tatar Türkçesinin toplumsal işlevlerinin en aza indirilerek gelişiminin durdurulması ve Rusça karşısında konumunun zayıflaması 1944 yılında sürgün olayı sonrasında gerçekleşmiştir. Bu tarihten itibaren Rus dili, SSCB’de devlet çapında yürütülen siyaset neticesinde, uluslararası iletişimde kullanılan *makro aracı dil* statüsüne yükselmiştir (Bondaletov 1987. 94-95). Sürgündeki Kırım Tatar Türklerinde Rusçanın edinimi özel iskân döneminde zorunlu Rusça eğitimi, sonrasında ise bu halkın iş bulma, daha kaliteli öğrenim görme, kariyer ve prestij edinme arzusunun artması neticesinde yayılmıştır. Özel iskân rejiminin zor şartlarını yaşayan Kırım Tatar Türk ebeveynler, hayat standardını yükseltmek amacıyla çocuklarını buldukları bölgenin dilindeki okullarda değil Rusça eğitim veren okullarda okutmaya özen göstermiştir. Böylece kısa zamanda Kırım Tatar Türkleri arasında Rusça okuma yazma oranı artmış ve üniversite mezunu bireylerin sayısı yükselmiştir. Bu rejimde kadın erkek yetişkin Kırım Tatar Türkleri haftada 6 gün 8 saat boyunca çalıştıkları için onların çocukları bebeklik yaşlarından (1-2 yaş) başlayarak aile içindeki temaslardan ve iletişimden uzak kalmıştır³⁹. Bu ortamda Kırım Tatar Türkleri arasında küçük yaşlardan itibaren aile içinde Rusçanın kullanımını yaygınlaştırmıştır (Kul’pin 2013: 89). Ayrıca, sürgün şartlarında Rusçanın yaygınlık kazanması televizyon, süreli yayın vd. sosyal kurumlar vasıtasıyla gerçekleşmiştir.

Kırım Tatar Türkçesi konuşan insanlar, sürgün yıllarında farklı dil çevrelerinde yaşamak zorunda bırakılmıştır. Buna bağlı olarak *iki dillilik* yanında farklı boyutlarda *çok dillilik* gelişmiştir. Sürgündeki Kırım Tatar Türkleri, özellikle kırsal kesimlerde bölgesel dil konumundaki Özbekçe, Kazakça veya Tacikçe de öğrenmek zorunda kalmıştır⁴⁰.

1980’li yılların sonlarında Kırım Tatar Türkleri arasında Ukraynaca da rağbet görmeye başlamıştır. Bu dönemde Kırım, idari olarak Ukrayna’ya bağlıdır ve Ukraynaca, yarımadanın bölgesel dili konumundadır. Ukraynaca, zorunlu eğitim ve yoğun televizyon, gazete yayınları sonucunda daha çok Kırım Tatar Türkçesi ve Rusçanın yanında 3. dil, çok az olarak da Kırım Tatar Türkçesi, Rusça ve Özbekçenin yanında 4. dil olarak kullanılmıştır.

SSCB döneminde Kırım Tatar Türklerinde gelişen *toplumsal çok dilli sistem* farklı seviyelerde olmak üzere 2, 3 hatta 4 dil edinimiyle 4 farklı türde kendini göstermektedir:

1. Bir yerel dil ve bir makro aracı dil (Kırım Tatar Türkçesi ve Rusça)
2. Bir yerel dil ve bir bölgesel dil (Kırım Tatar Türkçesi ve Özbekçe)
3. Bir yerel dil, bir bölgesel ve bir makro aracı dil (Kırım Tatar Türkçesi, Özbekçe ve Rusça veya Özbekçe yerine daha az olarak Kazakça veya Tacikçe), (Kırım Tatar Türkçesi, Ukraynaca ve Rusça)
4. Bir yerel dil, iki bölgesel ve bir makro aracı dil (Kırım Tatar Türkçesi, Özbekçe ve Ukraynaca, Rusça)

³⁹ Ailelerin büyük bir kısmı çocuklarını Rusça eğitim veren kreşlere bırakmak zorunda kalmıştır.

⁴⁰ 1989 yılın SSCB nüfus sayımına göre Kırım Tatar Türklerinin %69,5’i Özbekistan’da, %17,2’si Ukrayna’da, %7,8’i Rusya’da, %7,2 Tacikistan’da, %3,2’si Kazakistan’da ve % 2,9’u Kırgızistan’da yaşamıştır (Guboglo vd. 1992: 85).

Kırım Tatar Türk adının sürgünden sonra ilk defa zikredildiği 1989 yılındaki SSCB nüfus sayımında bu halkın sayısı 272.000 şeklinde gösterilmiştir. Bu nüfusun %76,1'i Rusçayı ikinci dil, %8'i ise diğer dilleri ikinci dil olarak belirtmiştir. Aynı dönemde az nüfuslu Türk boylarında ikinci dil Rusçanın oranları şöyledir: Malkarlarda % 78,6; Karaçaylarda % 79,2; Gagavuzlarda %71,1; Kumuklarda %74,5; Nogaylarda % 79,3; Başkurlarda % 71,8. Nüfusça kalabalık Türk boylarındaki Rusça oranları şöyledir: Özbeklerde %23,8; Azerbaycanlılarda %34,4; Kırgızlarda %35,2; Türkmenlerde % 27,7 (Boldırev 1990: 37-39). Rakamlara bakınca, Kırım Tatar Türklerindeki Rusça hâkimiyetinin az nüfuslu Türk boylarına yakınlık gösterdiği, buna karşılık, Türk nüfusu kalabalık cumhuriyetlere kıyasla çok yüksek olduğu açıkça görülmektedir.

2001 Haziran-Ekim aylarında Kırım'ın Canköy bölgesinin kırsal kesimlerinde 261 kişiden anket tekniğiyle elde ettiğimiz verilere göre⁴¹ Kırım Tatar Türkleri arasındaki *çok dilli* konuşurları eğitim-öğretim durumuna, yetiştikleri çevre ve özellikle yaşa göre değişiklik göstermiştir. Bu tarihte Kırım Tatar Türklerinin 14 yıldır (1987 yılından beri) Slav çevrelerinde yaşamalarından dolayı Rusça konuşma oranı % 19 yükselerek genelde % 95 oranına ulaşmıştır. Genel oran içinde Rusça konuşma 5-20 yaş grubunda % 82,4; 21-36 yaş ve 37-52 yaş gruplarında % 100; 52 yaş üzeri grubuna giren bireylerde ise % 92 olmuştur. Tespitlerimize göre 5-20 yaş grubundaki okula gitmemiş bireylerin bir kısmı aile içinde sadece Kırım Tatar Türkçesi konuşulduğu için Rusça öğrenmemişlerdir. Dolayısıyla, bu yaş grubundaki Rusça konuşma oranı eksik kalmıştır. 52 üzeri yaş grubundaki % 8'lik Rusça konuşmayan kısım, Kırım'da doğan ve sürgünde Özbekistan'ın kırsal kesimlerinde yaşayan çok az sayıdaki yaşlı kadınlardır.

Yine bu tarihte Kırım Tatar Türkleri arasında Özbekçe konuşma genel olarak % 77,3 oranında gerçekleşmiştir. Bu oranda Kırım şartlarında yetişen 5-20 yaş grubunda Özbekçe konuşma hiç görülmezken, bir kısmı Özbekistan'da eğitim almış 21-36 yaş grubunda % 56,3; 37-52 yaş grubunda % 82,4; 53 ve üzeri yaş grubunda ise % 86,5 şeklinde gelişmiştir. Ukraynaca konuşma düzeyi ise Kırım Tatar Türklerinde genel olarak % 9,2 oranında olmuştur. Bu oran 5-20 yaş aralığında % 70,6; 21-36 yaş aralığında % 18,8; 37-52 yaş aralığında % 7,8; 53 ve üzeri yaş aralığında ise % 0,8 şeklinde tespit edilmiştir.

3.2. Dil Değişirme

Bir toplumda uzun süreli *iki dillilik*, genellikle, bir başka etnolinguistik problem olan *dil değiştirme* ile sonuçlanır. *Dil değiştirme (language shift)* bir dilin, çok dilli ortamda konuşurları siyasi ve ekonomik açıdan daha zayıf dile temasta bulunma neticesinde kullanım alanının yayılması ve aşamalı olarak zayıf dili geri plana iterek yerine geçmesidir (Vathin vd. 2004: 111; Killi Yılmaz 2010: 62).

1944 yılına kadar bütün toplumsal işlevlerini yerine getiren Kırım Tatar Türkçesi, bu tarihten sonra Sovyet hükûmetinin milliyetler prensibi doğrultusunda uyguladığı faaliyetler neticesinde sosyal işlevlerini kaybetmiş ve 50 yıla yakın bir sürede konuşma dili olan yerel ağızlarla temsil edilmek zorunda kalmıştır. Kırım Tatar Türkçesi konuşurunun sürgünde bulunduğu idari birimlerde siyasi, ekonomik ve kültürel alanlarda ağırlıklı olmaması, dağınık biçimde yerleştirilmesi, az

⁴¹ Bu veriler SPSS programıyla analiz edilmiştir.

nüfuslu olması, Slav nüfusuyla karışık olarak yaşaması ve karışık evlilikler⁴² gibi sebeplerle zamanla yerini pek çok açıdan daha güçlü Rus diline bırakmaya başlamıştır. Ayrıca 1944 yılından sonra Kırım Tatar Türkçesi devlet işleri, hukuk, iktisat ve bilim alanlarında işlevini yitirmesinden dolayı bu alanlara has söylem çeşitliliğini ve söz varlığını büyük ölçüde kaybetmeye başlamıştır. Kırım Tatar Türkçesinde söz varlığının zayıflamasına neden olan bir başka önemli etken de Kırım Tatar Türklerinin coğrafya değiştirmesiyle geleneksel yaşam tarzlarını ve uğraşlarını terk etmek zorunda kalmalarıdır. Kırım Tatar Türkleri sürgündeki yeni yaşam alanlarında Sovyet hükûmetinin onlar için belirlediği işlerle uğraşmak zorunda bırakılmıştır. Bu durum, Kırım Tatar Türklerinin geleneksel uğraşlarından uzaklaşarak hem alışkanlıklarını hem de bu kültürle ilgili söz varlığını kaybetmelerine neden olmuştur.

Bir dilin gelişmesinde önemli faktörlerden olan eğitim-öğretim, Kırım Tatar Türkleri için 1944-1957 yılları arasında tamamen durdurulmuş, Sovyet döneminin geri kalan süreçte ise öğretmen ve kitap eksikliğinden yetersiz kalmıştır. Bu dönemde Kırım Tatar Türkçesi müfredatı sadece Kırım Tatar Türk Dili ve Kırım Tatar Türk Edebiyatı olmak üzere iki dersle sınırlı kalmıştır. Farklı bilim alanlarında (tarih, fizik, matematik, biyoloji, coğrafya vd.) Kırım Tatar Türkçesiyle ders kitapları ve bu derslerde ders verecek pedagojik personel yokluğundan dolayı dersler hiç verilmemiştir. Üniversite seviyesinde sadece Kırım Tatar Türk dili ve edebiyatı alanında araştırmalar yapılmış ve filologlar, öğretmenler eğitilmiştir. Ayrıca Sovyet döneminde Kırım Tatar Türkçesiyle dersler sadece Kırım Tatar Türk çocukların bulunduğu kalabalık sınıflarda verilmiştir. Az nüfuslu sınıflarda okuyan Kırım Tatar Türk öğrenciler bu derslerden mahrum kalmıştır. 2001 yılında elde ettiğimiz anket verilerine göre Kırım Tatar Türklerinin % 61'i Rusça, %25,7'ü Kırım Tatar Türkçesi, % 11,6'sı Özbekçe, % 8'i Kırım Tatar Türkçesi-Rusça ve % 8'i Rusça-Özbekçe eğitim görmüştür.

SSCB döneminde Kırım Tatar Türklerine uygulanan milliyetler prensibine rağmen bu halkta ana dili bilinci büyük ölçüde muhafaza edilmiştir. 1989 yılında Kırım Tatar Türkleri ana dilini Tacikistan'da % 94,2; Özbekistan'da % 93,2; Kazakistan'da % 88,9 ve Ukrayna'da % 92,6 oranında Kırım Tatar Türkçesi olarak beyan etmişlerdir (Guboglo vd. 1992: 90). 2001 yılında yapılan Ukrayna nüfus sayımına göre ise Kırım'da yaşayan Kırım Tatar Türklerinin % 93'ü kendi dilini ana dil olarak beyan etmiştir (Vseukrainskaya perepis naseleniya 2001 goda "Yazıkovoy sostav naseleniya")⁴³.

2001 yılında yaptığımız anket sonuçlarına göre Kırım Tatar Türkçesi konuşma, konuşmayı anlama, yazı dilini anlama, okuma ve yazma gibi çeşitli dil parametrelerinin farklı derecelerde geliştiği görülmektedir (Abduvaliyeva Er 2013: 107). Ana dilde serbest konuşma Kırım'da doğan ve Orta Asya'da diğer Türkçe konuşurlarının bulunduğu çevrelerde toplu olarak yaşayan 50-60 yaş ve üzerindeki bireylerde tespit edilmiştir. Ana dilde serbest konuşma ömrünü sürgünde geçiren orta yaş bireylerde ya da Kırım'a dönüşünde Rus dili çevrelerinde yetişen nesilde çok zayıf kalmıştır. Bu bireylerin Rus dilinde eğitim, çalışma ortamı, günlük hayatta Rusça konuşma, radyo televizyon yayınları ve sosyal etkinlikler içinde bulunmaları ana dili geri plana itmiştir. Ayrıca Rusya

⁴² Bunun için bk. Abduvaliyeva Er 2013: 99.

⁴³ <http://www.ukrstat.gov.ua> [Erişim: 21.07.2021].

topraklarında Kırım Tatar Türkleri az nüfuslu kalmışlar⁴⁴ ve dağınık yaşamalarından dolayı kendi aralarında süreklilik düzeyinde iletişim kuramamışlardır. Okuma yazma oranı tam olan yaşlı nesilde ana dilini algılama, okuma ve yazma gibi hususlar tam gelişirken Rus çevrelerinde yetişen orta yaş arasında zayıf kalmış, yeni nesilde (Rus dilli nüfus çoğunluğunun bulunduğu ortamda) ise neredeyse hiç gelişmemiştir.

2001 yılına gelindiğinde yaşlı kesim Kırım Tatar Türkleri arasında Rus dilini bilmeyenler çok azdır yeni neslin bir kısmında ise ana dili sadece anlama derecesinde gelişmiştir. Bu dönemde Rusça, Kırım Tatar Türklerinin kendi aralarında anlaştıkları dil durumuna gelmiştir. Kırım Tatar Türkçesi ise ailelerin sadece kendi aralarında anlaşmak ve millî çevreleri ile ilişki kurmak için kullanılmıştır (Abduvaliyeva Er 2013: 107). 2001 yılında anket tekniğiyle tespit ettiğimiz verilere göre aile içi iletişimde % 76,2'si Kırım Tatar Türkçesi, % 4,6'sı Rusça, % 19,2'si hem Kırım Tatar Türkçesi hem Rusça kullanıldıklarını beyan etmiştir. Aile içinde Kırım Tatar Türkçesi % 12,8, Rusça % 21,9, hem Kırım Tatar Türkçesi hem Rusça % 64,9, hem Kırım Tatar Türkçesi hem Özbekçe % 4 şeklindeki oranıyla okunmuştur. Aile içi iletişimde nispeten yüksek oranla kullanılan Kırım Tatar Türkçesi sosyal alanlarda büyük oranda düşüş göstermiştir: İş yerlerinde % 15,2 Kırım Tatar Türkçesi, % 42,8 Rusça, % 13,2 Özbekçe, % 18 Kırım Tatar Türkçesi-Rusça, % 3,6 Kırım Tatar Türkçesi-Özbekçe ve % 7,2 Rusça-Özbekçe; alışverişte % 11,4 Kırım Tatar Türkçesi, % 64,8 Rusça, % 9,8 Özbekçe, % 6,7 Kırım Tatar Türkçesi-Rusça, % 1,6 Kırım Tatar Türkçesi-Özbekçe, % 5,7 Rusça-Özbekçe.

Kırım Tatar Türkçesi Sovyet döneminde çok dilli ortamda devlet çapında siyasi, ekonomik açıdan desteklenen, her yanıya daha güçlü Rusça ile temasta bulunmuştur. 70 yıl süren bu temasın neticesinde Kırım Tatar Türkçesinin öğrenimi ve kullanımını ikinci plana itilmiş ve bu dilin *dil değişimine* uğramasına neden olmuştur. Sovyet dönemi sonrasında Kırım Tatar Türkçesi sınırlı alanlarda kullanıldığı ve işlenmediğinden dolayı basitleştirilmiş, ağız ya da karışık ağız ve Rusça dil bilgisi özelliklerinin (biçim bilgisi, söz dizimi, söz varlığı) yoğun olarak kullanıldığı karma bir dile dönüşmüştür (Abduvaliyeva 2004: 32). Ayrıca bu dönemde Kırım Tatar Türkçesi saygınlığını kaybettiği için konuşur sayısı azalmış ve UNESCO'nun tehlikedeki diller kırmızı kitabında *ciddî tehlike altındaki diller* arasında değerlendirilmiştir (*UNESCO Red Book On Endangered Languages: Northeast Asia*. <http://www.helsinki.fi/~tasalmin/chris.html>) [Erişim: 14.02.2022].

Sonuç

Bu çalışmada Doğu Avrupa ile Akdeniz dünyasının sınırında yer alan ve jeopolitik konumu dolayısıyla son derece büyük öneme sahip olan Kırım Yarımadası'nın yerli halkı Kırım Tatar Türklerine yönelik SSCB milliyetler prensibi uygulamaları üzerinde durulmuştur. Yasal düzenlemeler ve çeşitli tarihî kaynaklar üzerinde yaptığımız incelemeler yanı sıra alan araştırmalarımız neticesinde Kırım Tatar Türklerine yönelik söz konusu uygulamaların özünün totaliter yaklaşımla etnik ayrımcılık, Ruslaştırma ve kültürel soykırım (etnosit) olduğu görülmüştür.

SSCB döneminin ilk yıllarında devlet siyaseti çerçevesinde geliştirilen *Tatarlaşma* siyaseti sayesinde Kırım Tatar Türklerinin kendi topraklarında kısmi de olsa siyasi hayata katılımları sağlanmış ve kültürel gelişmelerine izin verilmiştir. Ancak 1944 yılında gerçekleşen sürgün

⁴⁴ 1989 nüfus sayımına göre RSFSR'de 21.275 kişi (%7,8) Kırım Tatar Türkü yaşamıştır (Guboglo vd. 1992: 85-86).

sonrasında Kırım Tatar Türkleri toplum, ekonomi, kültür, dil, millet, boy ve din açısından farklı bölgelerde yaşamak zorunda bırakılmış ve her türlü kültürel gelişmeleri durdurulmuştur. Bu durum Kırım Tatar Türklerinin millî birliğinin zarar görmesine neden olmuştur. SSCB hükûmetleri bu süreçte Kırım Tatar Türklerinin hakları ihlal ederken çıkardığı kanunlarla kendini daima haklı göstermeye çalışmıştır.

Baskıcı siyasete tepki olarak bu zor şartlarda Kırım Tatar Türklerinin arasında güçlenmeye başlayan milliyet bilinci, millî hareketi ortaya çıkarmış, geliştirmiş, hızlandırmış ve güçlendirmiştir. Bu sayede Kırım Tatar Türk sorunu gündemde tutulmuş ve ihlal edilen hakların iade edilmesi için mücadele verilmiştir.

Sürgünde yaşamak zorunda kalan Kırım Tatar Türklerinin sorununun çözümü için tedbirlerin alınması Stalin sonrası dönemde başlamıştır. Ancak bu tedbirler, erken Sovyet döneminde olduğu gibi, her zaman Komünist Partisinin kontrolü ve gizli tavsiyeleri temelinde gerçekleştirilmiştir. İhlal edilen haklarının iadesiyle ilgili yasal düzenlemeler, ilk bakışta çok iyimser bir tablo sergilemiştir. Ancak SSCB hükûmetleri resmîyette Kırım Tatar Türklerinin haklarını iade etmek istediğini ilan etse de hiç bir zaman gerekli prosedürleri oluşturmamış ve gizliden gizliye eski uygulamaları devam ettirmiştir.

Kırım Tatar Türkleri örneğinde incelediğimiz SSCB milliyetler prensibi siyasetinin sonuçları; siyasi bağımsızlığın ve kültürel özelliklerin kaybının yanında etnolingüistik problemler olarak *çok dillilik / iki dillilik ve dil değiştirme* şeklinde kendini göstermiştir. Bu uygulamalar neticesinde Kırım Tatar Türkçesi yok olma eşğine getirilmiştir.

Kaynaklar

- Abduvaliyeva, Elvina (2004). *Kırım Türkçesinin Ağzlarının Bugünkü Durumu*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi.
- Abduvaliyeva Er, Elvina (2013). “Kırım Türkçesinin Bugünkü Durumu”. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, C. 10, S. 4, Aralık 2013, s. 94-110.
- Abibullayeva, Dilara (2015). “K istorii obrazovaniya krimskih tatar v 20-30 godı XX v.”. *Krimskoye İstoriçeskoye Obozreniye*, no. 2, s. 8-14. <https://cyberleninka.ru/article/n/k-istorii-obrazovaniya-krymskih-tatar-v-20-30-gody-hh-v> [Erişim: 16.03.2022].
- Apselamova, Alime (2010). “Natsional'noye dvijeniye krimskotatarskogo naroda i yego institutu kak subyektı mejetniçeskih kommunikatsiy v ARK”, *Aktual'ni problemi politiki*, Vıp. 40, Odessa: Feniks, s. 367-376.
- Aref'yev, Aleksandr (2019). *Sotsiologiya yazıka. Natsional'niye i inostranniye yazıki v sisteme obrazovaniya*. Red. G. Osipov. Moskva: Yurayt.
- Bahturina, Aleksandra (2019). “Bolsheviks and the Nationalities Problem”. *İstoriya, Problems of the Russian History*, S20. <https://history.jes.su/s207987840001234-6-1> [Erişim: 15.12.2021].
- Bekirova, Gülnara (2004). *Krimskotatarskaya problema v SSSR (1944-1991)*. Simferopol': Ocak.

- Berdinskih, Viktor (2005). *Spetsposelentsi: Politicheskiye ssilka narodov sovetskoy Rossii*. Moskova: Novoye Literaturnoye obozreniye.
- Berdinskih, Viktor vd. (2015). *Sistema spetsposeleniy v Sovetskom Soyuze 1930-1950-h godov*, Sıktıvkar: Komi NTS UrO RAN.
- Biluha, Yuriy vd. (1999). *Deportirovani krimski tatari, bolgari, virmeni, greki, nimtsi: Zbirnik dokumentiv Avtonomnoi Respubliki Krim (1989-1999) Dokumenti*. Kiyev: Abris.
- Biluha, Yuriy, vd. (2004). *Deportirovani krimski tatari, bolgari, virmeni, greki, nimtsi: Dokumetti. Fakti. Svidçennya (1917-1991)*. Kiyev: Muziçna Ukrayina.
- Boldırev, Vladimir (1974). *İtogi perepisi naseleniya SSSR*. Moskva: Statistika.
- Boldırev, Vladimir (1990). *Naseleniye SSSR po dannim vsesoyuznoy perepisi naseleniya 1989 g.* Moskva: Finansı i Statistika.
- Bondaletov, Vasiliy (1987). *Sotsial'naya Lingvistika*. Moskva: Prosvesşeniye.
- Broşevan, Vladimir; Tıglyants, Pavel (1994). *İzgnaniye i vozvrasşeniye*. Simferopol': Tavrida.
- Cemilev, Mustafa (2005). *Kırım tatar Milli Kurtuluş Hareketinin Kısa Tarihi*. Simferopol': Ocak.
- Çelebi Cihan, Numan (2012). *Millet Cevherleri*. Haz. Tahir Kerim. Akmescit: Kırım devokuppedneşir.
- Dagcı, Timur (2008). *Stalinskiy genotsid i etnotsid krimskotatarskogo naroda*. Simferopol': Simferopol'skaya gorodskaya tipografiya.
- Deklaratsiya Verhovnogo Soveta SSSR “O priznanii nezakonnyimi i prestupnyimi represissivnih aktov protiv narodov, podvergşihsiya nasilstvennomu pereseleniyu, i obespeçenii ih prav”. 14 noyabrya 1989 g. *Gosudarstvennyy arhiv Rosssiyskoy Federatsii*, F. R-9654, Op. 5 D, 99, L. 229-230.
- Dekretı Sovetskoy vlasti*, (1957) T. I, (1975) T. VII, Moskva: Politizdat.
- Dekret VTSİK i SNK ot 18.10.1921 “Ob Avtonovnoy Kırmskoy Sovetskoy Sotsialistiçeskey Respublike”. (1944). *Sobraniye uzakoneniy i rasporyajeniy pravitelstva za 1921 g., po 69, s. 901-903*, Moskva: Upravleniye delami Sovnarkoma SSSR.
- Devlet, Nadir (1983). “Lenin Bayrağı Gazetesinin 25. Yılı ve Kırım Türk Kültürünün Bugünkü Durumu”. *Türk Dünyası Araştırmaları*. S. 22, Şubat 1983, s. 82-90.
- Eminov, Ruslan. *Natsionalnoye dvijeniye krimskih tatar (Popıtka kratkogo analiza natsionalnogo dvijeniya)*, http://www.litsovet.ru/index.php/material.read?material_id=499487 [Erişim: 8.03.2022].
- Emirova, Adile (2008). “Kırım tatar genotsidi: Posledstviya genotsida”, *İzbranniye nauçniye raboti*, Simferopol': KRP, s. 200-203.
- Er, Elvina (2020). “XIX Yüzyılın Sonunda Kırım Tatar Edebiyatında Modern Edebî Nesrin Doğuşu”. *Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. XLIV, S. 1, Haziran 2020, s. 121-136.

- Fal'koviç, Svetlana (2001). *Yevropeyskiye revolyutsii 1848 goda: "Printsip natsional'nosti" v politike i ideologii*. Moskva: İndrik, s. 449-456.
- Fazılov, Rıza (2001). *Kırımtatar Edebiyatınıñ Tarihi*. Simferopol': Kırım Devlet Pedogogika Neşriyatı.
- Fisher, Alan (2009). *Kırım Tatarları*. Çev. Eşref Özbilen, İstanbul: Selenge.
- Golos tatar*, no. 1. Subbota 22 iyula 1917 goda, Yejenedelnıy organ Krımsko-musul'manskogo ispolnitel'nogo komiteta, Simferopol'.
- Guboglo, Mihail; Çervonnaya, Svetlana (1992). *Krımsko-tatarskoye natsional'noye dvijeniye*, Moskva: RAN, T. I.
- Hayali, Rüstem (2017). "Organizatsiya i provedeniye politiki korenizatsii: praktika Krımskaya ASSR (1920-1930-e godı)". *Gumanitarnıye nauçniye issledovaniya*, no. 5, <http://human.snauka.ru/2017/05/23818> [Erişim: 12.02.2022].
- Hayali, Rüstem (2016). "Politiko Pravovoye uregulirovaniye krımsko-tatarskoy problemi v SSSR (1956-1991 gg.)". *Leningradskiy yuridiçeskiy jurnal*, No. 3 (45), s. 28-37.
- Hayali, Rüstem (2004). "Rasseleniye krımskotatarskogo naroda vo vtoroy polovine XX stoletiya v usloviyah deportatsii i vozvratşeniya v Kırım". *Kul'tura narodov Priçernomoriya*, no. 52, T. 1, s. 62-67.
- İslamov, Abselam (1985). *Yıllar ve Yollar*. Taşkent: Gafur Gulam.
- İvleva, Yana (2017). "Stanovleniye Sovetskoy sistemi obrazovaniya v Kırımı". *The Caucasus*, Mart 2017, V. 17, s. 18-20.
- "İz protokola zasedaniya Buro Krımskogo obkoma VKP(b) (o mejnatsionalnih otnoşeniyah, sostoyanii obrazovaniya Tatar)". *Russian Perspectives on Islam*, (12.08.2012), <https://islamperspectives.org/rpi/items/show/24137> [Erişim: 1.02.2022].
- Kırımlı, Hakan (2002). "Kırım: Rus İdaresi Dönemi". *İslâm Ansiklopedisi*, C. 25, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, s. 458-465.
- Kırımlı, Hakan (1996). *Kırım Tatarlarında Millî Kimlik ve Millî Hareketler (1905-1916)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Killi Yılmaz, Gülsüm (2010). *Kuzey ve Güneydoğu Sibiry Türklerinin Dil Durumu*. Ankara: KÖKSAV.
- Konstitutsiya KASSR (Krımskoy Avtonomnoy Sovetskoy Sotsialistiçeskiy Respubliki) (1937)*. Simferopol': Gosudarstvennoye izdatel'stvo Kırım ASSR.
- Korolyov, Viktor (2011). "Ukrainskoye narodnoye obrazovaniye v Kırımı v Sovetskoye vremya". *Tavriyski studii*, no 1, s. 192-197.
- Kırım mnogonatsional'nyy* (1988). Red. Aleksandr Formançuk. Simferopol': Tavriya.

- “Krimskaya ASSR”. (1937). *Malaya Sovetskaya Entsiklopediya*. Red. N. L. Meşçeryakov, S. B. İngulov, T. 5, Moskva: Gos. İnstitut “Sovetskaya Entsiklopediya”.
- Kul'pin, Eduard (2013). “Krimskiye tatarı: Evolyutsiya samoindentifikatsii”. *İstoriçeskaya psihologiya i sotsiologiya istorii*, 2/2013, s. 86-94.
- Kurtseitov, Refik (2015). “Krimskiye tatarı vo vtoroy mirovoy voyne i posle. Geroi Sovetskogo Soyuza – nagrajdeniye i otvergnutiye. Borba za çeloveçeskoye dostoinstvo”. *Krimskoye istoriçeskoye obozreniye*, no. 2, s. 84-131.
- Kurtseitov, Refik (2017). “Posledstviya genotsida krimskotatarskogo naroda v godı vtoroy mirovoy voynı, etniçeskih ograniçeniy v poslevoyenniye desyatiletıya çerez prizmu etnosotsialnih transformatsiy sovremennogo krıma”. *Visnik Harkivskogo natsionalnogo universitetu imeni V. N. Karazina*, V. 39, s. 222-233.
- Lenin, Vladimir (1969). *Polnoye sobraniye soçineniy*. T. 27. Moskva: İzdatelstvo političeskoj literaturı.
- Lenin, Vladimir (1973). *Polnoye Sobraniye Soçineniy*. T. 24. Moskva: İzdatelstvo političeskoj literaturı.
- Lunaçarskiy, Anatoliy (1924). “Vladimir İlyiç i narodnoye prosvesşeniye”. *Na putyah k novoy şkole*, no.1, s. VII-XIV.
- Malıgin, Andrey (2000). *Kırımskiye uzel*. Simferopol': Noviy Kırım.
- Memetov, Ayder (2000). *Leksikologiya krimskotatarskogo yazıka*. Simferopol': Kırımçepedgiz.
- Meray, Seha L. (1947). “Devletlerarası Hukukta Milliyetler Prensibi”. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, C. 2, S. 3-4, s. 295-310, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/38548> [Erişim: 23.08.2021].
- Meray, Seha L. (1948). “Devletlerarası Hukukta Milliyetler Prensibi”. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, C. 3, S. 1, s. 84-131, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ausbf/issue/3237/45181> [Erişim: 23.08.2021].
- Nekriç, Aleksandr (1978). *Nakazanniye Narodi*. Nyu-York: Hronika.
- Neyenkirhen, Nikolay (1914). Naseleniye. *Kırım Putevoditel'*, s. 284-316, Simferopol': Tav. Gub. Zemstva.
- No. 835. “O şkolah natsionalnih menşinstv” (1942), *Sobraniye uzakoneniy i rasporyajeniy pravitelstva za 1917-1918 gg. Upravleniye delami Sovnarkoma SSSR*. Moskva: Upravleniye Delami Sovnarkoma SSSR, s. 1101-1102.
- “Ob obyazatel'nom izuçenii russkogo yazıka v şkolah natsionalnih respublik i obastey” (13 Mart 1938) (2009). *TSK VKP(b) i natsionalniy vopros*, Kn. 2, 1933-1945, s. 103-107, Moskva: POOSSPEN.
- “O pereselenii kolhoznikov v rayonı Krıma, 12 avgusta 1944 g.”, *Rossiyskiy gosudarstvenniy arhiv sotsial'no-politiçeskoj istorii*, F. 644. Op. 1. D. 294. L. 113-122,

<http://krym.rusarchives.ru/dokumenty/postanovlenie-gosudarstvennogo-komiteta-oborony-sssr-o-pereselenii-kolhoznikov-v-rayony> [Erişim: 18.02.2021].

- Panin, Yevgeniy (2013). “Naçal'noye i sredneye obrazovaniye dlya natsmenşinstv v poslerevolyuţionnoy Rossii”. *İzvestiya MGTU “MAMI”*, no. 1(15), t. 6, s. 99-104.
- Paşçenya, Vladislav (2006). “Etnonatsional'niy vopros v gosudarstvennom stroitel'stve Krıma v pervoy polovine XX v. (1900-1945 gg.)”. *Kul'tura narodov Priçernomoriya*, no 90, s. 8-70.
- “Pervaya sessiya II Kurultaya krımskotatarskogo naroda” (26-30 iyunya 1991 g.) (2001). *Govorit Mustafa Cemilev. Dokladi na sessiyah i konferentsiyah Kurultaya krımskotatarskogo naroda. 1991-2001 gg.* Red. E. Çubarov. Simferopol': Ocak.
- Postanovleniye GKO no 5859cc ot 11.05.44, http://ru.wikisource.org/wiki/Постановление_ГКО_N_5859cc_ot_11.05.44 [Erişim: 12.03.2022].
- Postanovleniye Politbüro TK VKP(b) 9 Marta 1936 g. “O merah, ograjdayuşih SSSR ot proniknoveniya şpionskih, terroristiçeskih i diversionnih elementov”. (2003). *Stalin i VÇK-GPU-OGPU-NKVD. Arhiv Stalina. Dokumenti vişih organov partiynoy i gosudarstvennoy vlasti. Yanvar 1922-1936*, Moskva: MFD, s. 115-118.
- Postanovleniye SNK SSSR No 35 “O pravovom položenii spetspereselentsev 08.01.1945”. <https://www.alexanderyakovlev.org/fond/issues-doc/1022606> [Erişim: 25.02.2022].
- Postanovleniye Verhovnogo Soveta SSSR ot 28 noyabrya 1989 g. No. 845-1 “O vıvodah i predloženiyah komisii po problemam sovetskih nemtsev i krımskotatarskogo naroda”. *Vedomosti Verhovnogo Soveta SSSR. 1989 g. No. 25*, s. 495.
- Ukaz Prezidiuma Verhovnogo Soveta SSSR “O grajdanah tatarskoy natsionalnosti, projivayuşih v Krımu”, 5 sentyabrya 1967 g.. (1967). *Gosudarstvenniy arhiv Rossiyskoy Federatsii*, F. R-7523. Op. 91. D. 134. L. 65-66.
- Ukaz Prezidiuma Verhovnogo Soveta SSSR “O snyatii ograniçeniy po spetsposeleniyu s krımskih tatar, balkartsev, turok – grajdan SSSR, kurdiv, hemşilov i çlenovih semey, vişelennih v period Velikoy Oteçestvennoy voynı”, 28 aprelya 1956 g. (1956). *Gosudarstvenniy arhiv Rossiyskoy Federatsii*, F, R-7523, Op. 75. D. 675. L. 3.
- UNESCO Red Book On Endangered Languages: Northeast Asia.* <http://www.helsinki.fi/~tasalmin/chris.html> [Erişim: 14.02.2022].
- Ursu, Dmitriy (1999). *Oçerki istorii kul'turi krımskotatarskogo naroda (1921-1941 gg.)*. Simferopol': Krımuçpedgiz.
- Usmanova, Sayde (2017). “K istorii deyatl'nosti Totaykoyskogo pedtehnikuma. 1922-1931 gg.”. *Krımskoye istoriçeskoye obozreniye*, no. 1, s. 76-85.
- Vasilyev, Aleksandr (2016). “Noviye materialı po latinizatsii tyurkskih alfavitov v Krımu v 1920-1930 gg.”. *Uçeniye zapiski Krımskogo federalnogo universitete imeni V.İ. Vernadskogo “Filologičeskiye nauki”*, T. 2 (68), no 2, s. 215-225.

- Vathin, Nikolay; Golovko, Yevgeniy (2004). *Sotsiolingvistika i sotsiologiya yazıka*. Sankt-Peterburg: İTS “Gumanitarnaya Akademiya”.
- Verner, İsaak (1921). Naşa politika v Kırımu. *Jizn' natsional'nostey*, no. 21 (119), 10 oktyabrya 1921: <http://www.ndkt.org/nasha-politika-v-krymu.html> [Erişim: 13.03.2022].
- Vozgrin, Valeriy (1992). *İstoriçeskiye sud'by krımskih tatar*. Moskva: Mısl'.
- Vozgrin, Valeriy (2014). *İstoriya krımskih tatar*. T. II, III. Simferopol: Kartbaba prodakşı.
- Vseukrainskaya perepis naseleniya 2001 goda “Yazıkovoy sostav naseleniya”, <http://www.ukrstat.gov.ua> [Erişim: 21.07.2021].
- Yablonovskaya, Natalya (2007). “Etniçeskaya pressa Kırmskoy ACCR”. *Kul'tura narodov priçernomoriya*, No. 116, s. 33-36.
- Yelagin, Vladimir (1992). “Natsiolalistiçeskiye illyuziyi krımskih tatar v revolyutsionniye godı”. *Zabveniyu ne podlejit*, s. 74-117, Kazan': Tatarskoye knijnoye izdatel'stvo.
- Zarubin, Vyaçeslav (2013). *Proekt Ukraina: Kırım v godı smutı (1917-1921 gg.)*. Harkov: Polio.
- Zmerzlyy, Boris (2003). “Razvitiye naçal'nogo obrazovaniya krımskih tatar v Kırmskoy ACCR (1920-1941)”. *Kul'tura narodov Priçernomoriya*, no. 37, 213-220.
- Zwager, Nicolaas De (1996). “Kırım: Gelecek İçin Bir Program”. Çev. N. K. Bayar. *Emel*, S. 215, s. 1-27.